Labyrint

Kunnskapsmagasin fra Universitetet i Tromsø

2008 • nr. 1

BLOD

TIL FORSKNING OG FORUNDRING

22. PORTRETT: **Mikkel Gaup**

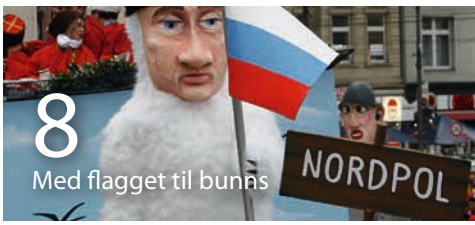
16. FEIRER: **UiT 40 år**

38. STUDENTER MØTTE **Scorsese**

6 Transport ga sitattopp

7 Hva skjer med min jobb?

8 Med flagget til bunns

Leder

1968

1968 er året som definerte vår tid. Vietnam-krigen tar ei dramatisk vending med Tet-offensiven og My Lai-massakren. Sovjetiske stridsvogner ruller inn i Praha. I USA dør Bobby Kennedy og Martin Luther King for morderes hender. I Frankrike tar studentene til gatene og inspirerer et ungdomsopprør som sprer seg til store deler av verden. Louis Armstrong topper hitlistene med «What a Wonderful World».

Under dette utbruddet av politisk, kulturell og sosial energi gjør Stortinget 28. mars 1968 vedtak om å etablere Universitetet i Tromsø. En fellesnevner for mange av de dramatiske begivenhetene dette året var de unges opprør mot det etablerte. Dette blei et kjennetegn også for det nye universitetet i nord. Forskning og utdanning hviler på lange tradisjoner og har et langsiktig perspektiv, og et universitet er slik sett på mange måter en tidløs institusjon. Like fullt formes det av sin tid, og det former sin tid.

Med dette nummeret av *Labyrint* markerer vi at det er 40 år sida vedtaket om å opprette Universitetet i Tromsø. Når man er 40 har man erfaring nok til å lære av fortida, og rikelig med år foran seg til å sette lærdommen ut i livet. Universitetet i Tromsø er fortsatt ungt, og våre mest produktive og betydningsfulle år tilhører fremdeles framtida. I anledning 40-årsdagen tillater vi oss derfor både å mimre om og reflektere over fortida og til å se på hvordan høgre utdanning og samfunnet kan utvikle seg framover. I *Labyrint* gjør vi det gjennom tekst og bilder, og i dagene rundt 28. mars gjør vi det gjennom ei rekke arrangementer av både festlig og faglig art. Vi skal la oss inspirere av fortida for å bygge for framtida.

«Vi skal la oss inspirere av fortida for å bygge for framtida»

Magasinet du holder i hendene er også vår bursdagsgave til den nordnorske befolkninga. Det distribueres til alle husstander i Nord-Norge. Men det er siste gangen: Du må tegne et gratis abonnement om du fortsatt vil følge oss mens vi former og formes, utfordrer og utforsker.

God fornøyelse.

Asbjørn Bartnes
Ansvarlig redaktør

Labyrint

uit.no/labyrint – 77 64 40 00
Kunnskapsmagasin utgitt av Universitetet i Tromsø

Nummer 1/2008, 2. årgang
Opplag: 198 000.

ANSVARLIG REDAKTØR:
Asbjørn Bartnes
asbjorn.bartnes@adm.uit.no
Tlf.: 77 64 53 54

ADRESSE: Labyrint,
Kommunikasjonsavdelinga,
Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø

Design: H*K
Layout: Lars Nordmo, UiT
Trykk: Lundblad Media as
ISSN: 1890-565X

Neste nummer kommer juni 2008

Medarbeidere

Maja Sojtarić
Randi Solhaug

Bidragsytere

Roy-Frode Løvland

Omslagsfoto:

Veronica Melå

Abonnere?

Det er gratis å abonnere på Labyrint.

Send e-post til
labyrint-abonnement@uit.no, ring
77 64 49 82, eller skriv til

Labyrint
Kommunikasjonsavdelinga
Universitetet i Tromsø
9037 Tromsø

Labyrint trykkes på miljøvennlig papir.

Innhold: Labyrint nr. 1 • 2008

Aktuelt:

6 TRANSPORT GA SITATTOPP

7 HVA SKJER MED MIN JOBB?

8 MED FLAGGET TIL BUNNS

10 MINDRE STRESS FOR FORELDRE

Tema: Blod

28 ÉN BLODPRØVE – MANGE SVAR

30 MÅLER MILJØGIFTER MED SUPERMASKIN

32 EN NEDFROSSET SKATT

33 PLANTEGIFT MOT MALARIA

34 HJELP, JEG TÅLER IKKE SYNET AV BLOD!

36 «BLOD, STÅ STILLE...»

UiT 40 år:

16 STUDENTAR GJENNOM 40 ÅR

19 UNIVERSITETETS FRAMTID

20 TJUVSTARTEN I 1965

Reportasje:

12 POLARE HELTER FRA DET SENTRALE EUROPA

38 SCORSESE MØTTE STUDENTER I MALI

44 JOIK FRA KOLAHALVØYA

48 FORSVARET OG FORSKERE I FRAMSTREDET

Portrett:

22 MIKKEL GAUP – PÅ LIV OG DØD

Spalter:

41 LEKSIKON

42 BILDEDOKUMENTAR

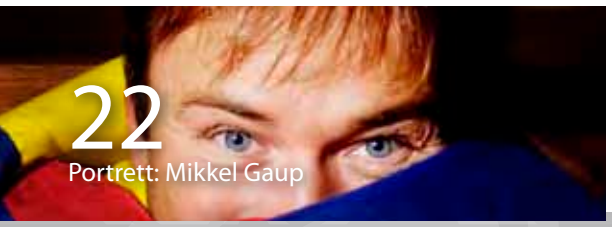
46 LESERBREV

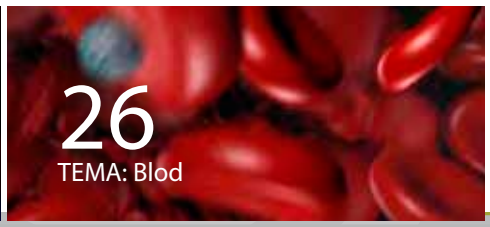
47 SPRÅK

51 SENTERET

53 FOTOGRAFIET

54 ER DET SANT, PROFESSOR?

22
Portrett: Mikkel Gaup

26
TEMA: Blod

38
Scorsese møtte studenter i Mali

NY VITEN

EN MAGE FOR SJOKOLADE

SJOKOHOLIKERE ER IKKE SOM ANDRE FOLK. Nylig har forskere ved Imperial College i London funnet ut at folk med lidenskap for sjokolade har andre magebakterier enn folk som ikke er særlig glade i den søte godbiten.

I tillegg har forskningen vist at sjokoholikerens blod inneholder mindre av den dårlige kolesterolen og mer av albumin, som er et protein som gjør at næringsstoffer lettere tas opp i kroppen.

Og forskjellene er ikke bare noe vi er født med. For eksempel får indere som flytter til USA en endring i bakteriefloraen i magen, noe som skyldes endringer i livsstil og kosthold. Så selv om man ikke er en sjokoholiker, kan man trene opp magen sin slik at man blir det.

Kilde: Science

Foto: Maja Sojtarič

Illustrasjonsfoto: PhotoDisc

SMIL TIL VERDEN

ET SMIL PÅVIRKER MÅTEN VI SNAKKER PÅ. Vi klarer faktisk å identifisere forskjellige typer smil uten å måtte se vår smilende samtalepartner. Og vi tolker slike smilesignaler nærmest ubevisst.

Forskere ved University of Portsmouth i England inspirerte folk til å smile ved hjelp av forskjellige mer eller mindre bisarre spørsmål. Dette ble tatt opp, og lydopptakene ble så spilt til flere forsøkspersoner. De kunne høre at folk smilte, men også identifisere hva slags smil det var snakk om.

Man tror at smil kan kategoriseres inn i 50 forskjellige typer fra triumferende til bitter. Det mest genuine smilet kalles Duchenne-smil og er et åpent smil med åpen munn og tilbaketrukne kinn.

Kilde: University of Portsmouth

NY VITEN

INFEKSJONER KAN FØRE TIL DEPRESJON

INFEKSJONER FØRER TIL SYKDOM, og sykdommen endrer vår atferd. I tillegg til smerter og utmattelse sover man mer, spiser mindre og kan få vanskeligheter med minne, læring og sosial interaksjon.

Sykdom er altså en normal reaksjon på infeksjoner, slik fryktreaksjoner er normale når vi møter et rovdyr. Men hvis kroniske infeksjoner forblir ubehandlet kan de på sikt føre til utvikling av klinisk depresjon. De kjemiske prosessene en sykdom utløser i hjernen, forstyrrer over tid den normale produksjonen av stoffet serotonin. Lave mengder av serotonin anses å være en av årsakene til klinisk depresjon.

Gamle og sykelig overvektige mennesker er ofte mer sårbare for denne typen depresjoner. Grunnen er at begge lettere får kroniske infeksjoner og lange sykdomsforløp.

Kilde: Nature

Illustrasjonsfoto: PhotoDisc

Illustrasjonsfoto: PhotoDisc

INNAVL FOR BEDRE FRUKTBARHET?

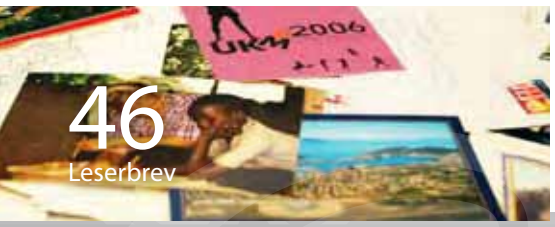
I DE FLESTE SAMFUNN ER INNAVL TABU. Frem til nå har også forskning vist at barn av beslektede foreldre har større sjanse til å utvikle genetiske sykdommer. Men nå viser forskning gjort på Island et mer positivt bilde. Forskere så på slektskapet mellom alle islandske par som var født mellom 1800 til 1965.

Det de observerte, var at parene som var i slekt med hverandre fikk flere barn og barnebarn enn de som ikke var i slekt. Foreldre som var tremenninger var særlig fruktbare.

Dette kan skyldes at forholdene i livmoren er bedre for barnet fordi det har samme blodtype som moren.

Man har tidligere gjort lignende funn i India og Pakistan, men på grunn av veldig store forskjeller i sosiale og økonomiske forhold var det vanskelig å komme frem til et entydig resultat.

Kilde: Science

46
Leserbrev

47
Barn påvirker språket

48
Forsvaret og forskere i Framsterdet

AKTUELT

Tekst og foto: Maja Sojtarić

TRANSPORT GA SITATTOPP

Transport er et ord man helst forbinder med kollektivtrafikk, men også inne i våre kropper skjer det innfløkt transport av blant annet virkestoffer i medisiner.

Professor Anette Bauer-Brandl.

Annette Bauer-Brandl driver sammen med en liten forskergruppe ved Institutt for farmasi ved UiT med grunnforskning innenfor legemiddeltransport. Formålet med grunnforskning er ikke å finne opp noe nyttig, men å forstå grunnleggende prinsipper innenfor forskjellige fagområder. Derfor er det ofte vanskelig å forklare hva det egentlig er de driver på med.

– Når vi har vondt i kneet spiser vi smertestillende. Vi forsker på hvordan virkestoffet fra legemiddelet kommer frem til det stedet du har vondt. Altså ikke hvordan det virker på selve smerten i kneet, forteller professor Bauer-Brandl.

KJEMPEOVERRASKENDE

Denne forskningen gjorde henne til medforfatter av en vitenskapelig artikkel om transporten av virkestoffet naproksen som man finner i blant annet den reseptfrie smertestillende medisinen Napren.

Denne artikkelen ble den mest siterte artikkelen i 2007. Det vil si at andre artikkelforfattere brukte den som kilde og refererte til den i sine egne artikler. Og det er ikke en liten sak, da artikkelen ble publisert i det mest prestisjefylte av alle farmakologitidsskrifter: *European Journal of Pharmaceutics and Biopharmaceutics*.

– Dette var kjempeoverraskende for oss, fordi det vi forsker på egentlig ikke har kommersielt potensial, sier hun.

BLOD ER TYKKERE ENN VANN

Vi vet alle hvordan virkestoffet blir pakket inn: som oftest finner vi det i pulverform i tablettene. Men noe må skje med dette virkestoffet før det kan hjelpe oss. Det har faktisk en lang og krokete vei å kjøre.

– Først løser virkestoffet seg opp i magesekken, og så må det transporteres gjennom forskjellige cellelag for å komme til blodårene som så fører det til hodet eller kneet ditt. På veien opplever virkestoffet at omgivelsene forandrer seg så det må være løselig i både vann, fett og blod.

Det viser seg at de fleste smertestillende virkestoffer er ganske tungtløselige, og Bauer-Brandls forskning kan faktisk gjøre det enklere for legemiddelindustrien å finne ut måter å pakke disse virkestoffene inn på slik at de fortere og lettere kan nå den smerten du vil ha bort.

Bauer-Brandl ser gjerne at flere studenter finner veien til farmasiutdanningen.

– Som du ser så kan man gjøre mye mer med en farmasiutdanning enn å jobbe i apotek.

51
Unik demensstudie

53
Norske navn med antikke røtter

54
Er det sant, professor?

AKTUELT

Tekst og foto: Randi Solhaug

«HVA SKJER MED MIN JOBB?»

Det er et spørsmål mange stiller seg når bedriften de jobber i står foran store endringer.

– Mange tidligere studier har vist at endringer i organisasjoner påvirker de ansattes jobbholdning og helse, sier psykolog Anita Wang.

Hun har nylig skrevet en hovedoppgave om hva som skjer i en bedrift som står foran en omorganisering. Bakgrunnen for oppgaven var en spørreundersøkelse i energikonsernet Troms Kraft som høsten 2007 skulle gjennom en fisjon, det vil si splittes opp i flere deler.

– I begynnelsen var det veldig få av arbeidstakerne i bedriften som egentlig visste hva disse endringene bestod i, men det de mest av alt lurte på var hva dette ville bety for dem og deres jobb. Nær halvparten av dem som jobbet der hadde gjort det i mer enn 20 år, så dette var stabile arbeidstakere, forteller Anita Wang.

Hun så nærmere på hva som virket belastende på arbeidsmiljøet og hva som virket som en ressurs i denne perioden. Å ha selvbestemmelsesrett (autonomi) i jobben var en ressurs som ga økt forpliktelse til arbeidsplassen, mer jobbtilfredshet og færre tanker om å slutte.

IKKE ØKT SYKEFRAVÆR

Men noen gikk også med tanker om å slutte i jobben. Disse følte at den gjensidige «psykologiske kontrakten» med arbeidsgiveren ble brutt. Det vil si at løfter og forventninger om hva arbeidsgiveren og arbeidstakeren skulle yte, ble brutt.

Informasjon om endringene og sosial støtte fra kolleger og ledere virket også inn på jobbholdningene. Wang fant derimot ingen sammenheng mellom hendelser i Troms Kraft og fysiske plager hos de ansatte. Andre studier har vist at sykefraværet ofte går ned under en omorganisering, kanskje fordi folk føler en usikkerhet i forhold til jobben og ikke ønsker å være borte fra arbeidet. Det kan imidlertid ikke utelukkes at sykefraværet går opp igjen etterpå.

Psykolog Anita Wang.

– Det er for øvrig en myte at folk alltid vil motsette seg endring i organisasjoner og bedrifter. Forskning viser noe annet. I den grad folk motsetter seg handler det sjelden om personlighetstrekk, men om hvor store endringene er, sier hun.

SATS PÅ ORGANISASJONSPSYKOLOGI!

Anita Wang ordnet selv kontakt med næringslivet da hun skulle skrive hovedoppgave. Hun tror mange større bedrifter kan ha stor nytte av å anvende en organisasjonspsykolog når de skal omorganisere eller står foran store endringer som involverer mange ansatte.

– Ja, det tror jeg. I dag brukes organisasjonspsykologer ofte ved personalutvelgelse eller i konfliktløsing, men det er også en del psykologiske tema som er viktige i en endringsprosess. Det kan være greit å ha noen der som kan noe om dette og som kan forklare disse. Ledelsen har ofte mye å gjøre i denne perioden, samtidig som folk ellers i bedriften har en del individuelle reaksjoner. Det kan bli mye for ledelsen, og kanskje er de ikke de rette til å takle det heller, forteller hun.

Anita Wangs hovedoppgave ble kåret til den beste på sitt kull ved Universitetet i Tromsø høsten 2007.

MUNIN

Denne hovedoppgaven kan man finne på Munin, Universitetet i Tromsøs (UiT) vitenarkiv. Her finnes også andre av UiTs vitenskapelige resultater, samt høyere grads studentarbeider. Se internett: http://www.ub.uit.no/munin/

Tekst: Maja Sojtarić

MED FLAGGET TIL BUNNS

Putin paraderes på karneval i Køln. Foto: AP/Scanpix

I september i fjor ble det russiske flagget plantet under Nordpolen. I februar i år gjorde russerne det samme på havbunnen ved Sydpolen.

Den ene begivenheten fikk enorm mediedekning. Den andre fikk nesten ingen da *Labyrint* gikk i trykken.

August 2007: Under en ekspedisjon til Nordpolen gjør russerne den beryktede plantingen av flagget på Nordpolens geografiske punkt, 4261 meter under havets overflate. Seks mennesker bruker to ubåter for å komme seg til havets bunn for å plante titanflagget. Ekspedisjonens leder, som også er politiker, sier høytidelig «nå er Arktis vår». Handlingen utløser en enorm medieoppmerksomhet både i Norge og internasjonalt.

– Interessen for Arktis vil ikke dabbe av med det første, men man kan lure på om vi får se et lignende år som 2007 i framtida. På sensommeren i fjor var Arktis daglig i avisene, sier Mary Katherine Jones.

Hun er forsker tilknyttet forskningsprosjektet Arktiske diskurser ved Universitetet i Tromsø. Hun har sett nærmere på fire aviser som rapporterte om russernes flaggplanting under Nordpolen: *Aftenposten* fra Norge, *Sermitsiaq* fra Grønland/ Danmark, *The Toronto Star* fra Canada og *The New York Times*.

DEN KALDE KRIGEN

Det var ifølge Jones store forskjeller på mediedekning i Norden i forhold til dekningen i Nord-Amerika.

– Medienes respons kan deles i to. Den nordiske responsen som fokuserte på lovens spilleregler. Gjennomgående tema var at russerne til syvende og sist må spille etter boka. Den kanadiske og amerikanske reponsen var mye mer fiendtlig og brukte begrep som «Den arktiske kalde krigen».

– Også *Times* i London skrev noen utrolig giftige kommentarer om russernes flaggplanting under Nordpolen. Man kan faktisk trekke paralleller til tiden da Amundsen nådde Sydpolen før Scott. Enkelte vitenskapsfolk og foreninger følte seg satt i en ubehagelig situasjon av Amundsen og var ganske giftige mot ham.

Det hjalp ikke situasjonen at Russland en uke etter flaggplantingen begynte militære øvelser i luftrommet over Arktis. Media så dette i sammenheng med flaggplantingen.

– Nå må det sies at Norge og USA ikke har krav på Nordpolen. Det er kun Canada, Russland og Grønland som kan fremsette dette kravet ved å søke FNs havrettskommisjon om å få tildelt den såkalte Lomonosovryggen som en del av sin kontinentalsokkel. Denne undersjøiske ryggen går fra grensen mellom Grønland og Canada i nærheten av Nordpolen og over til Russland.

OPPHETET ARKTIS

Etter hvert roer medienes oppmerksomhet seg noe rundt dette russiske stuntet. Men så skjer det noe ikke engang Russland kunne ha forutsett: den arktiske isen smelter i rekordfart tidlig i september og spekulasjonene blusser opp.

– Vi får potensiell tilgang til naturressurser i et område som har nådd den populære bevisstheten på grunn av mediedekninga av russernes flaggplanting. Og nå begynner i alle fall kanadierne å føle presset og kanadiske mediers reaksjoner handler mest om sikkerhetsspørsmål. Den kanadiske presidenten Stephen Harper sier at Canada ikke har nok infrastruktur i disse farvann til å kunne beskytte sin egen sikkerhet og sine egne interesser. Det går så langt at Vladimir Putin må si unnskyld til den kanadiske regjeringa, en nyhet som også går ubemerket hen i europeisk media.

Også næringslivsinteresser får mye oppmerksomhet. I Norge begynner man å skrive om potensiell industriell spionasje i Barentshavet. Og på Grønland oppstår det skarp kritikk av Dansk Folkeparti som blir beskyldt for å ville gjenkolonisere Grønland på grunn av potensielle olje og gassressurser.

HVA ER MOTIVENE?

Februar 2008: Russerne planter et nytt titanflagg på havbunnen ved Sydpolen samtidig som de diskuterer betydningen av Den antarktiske traktatene som stagger alle territoriale krav til området. De setter også store midler inn i gjenåpning av flere av sine vitenskapelige baser på kontinentet. Bortsett fra søramerikansk presse skriver få medier om dette.

Hvilken betydning har disse flaggplantingene? Og hvorfor planter russerne det andre flagget hvis de ikke mener å kreve det arktiske territoriet med det første?

Ifølge Jones er det litt underlig at Putin på den ene siden forteller at Russland ikke mener å overskride internasjonale avtaler ved Nordpolen, mens det på den andre siden plantes et nytt russisk flagg på havbunnen i Antarktis.

– Noen må jo autorisere disse flaggplantingene. Det er ikke bare enkelt å produsere titanflagg. Man kan også spekulere i om russiske forskere ikke ble såret over at det i vestlige medier ikke var én journalist som sa «godt jobbet» om flaggplantingen på Nordpolen. De gikk jo tross alt ned til havbunnen fire kilometer under isen.

Mary Katherine Jones. Foto: Maja Sojtarić

Tekst: Randi M. Solhaug

MINDRE STRESS FOR FORELDRE

Kroppsspråket til premature barn er ofte vanskeligere å tolke enn hos fullbårne barn, men i Tromsø får nå foreldrene opplæring i å forstå det. Foto: SCANPIX

Universitetssykehuset Nord-Norge (UNN) tilbyr nå et eget opplæringsprogram for foreldre med for tidlig fødte barn. Opplæringen fører til mindre stress hos foreldrene.

Det viser resultater fra en studie blant barn med lav fødselsvekt ved Universitetssykehuset Nord-Norge (UNN) og Universitetet i Tromsø (UiT).

I studien ble om lag 140 for tidlig fødte barn med en fødselsvekt på under to kilo og deres foreldre inviterte til å delta. Disse ble så delt i to grupper. I den første gruppen gjennomgikk foreldrene et opplæringsprogram mens den andre gruppen ikke fikk slik opplæring. I tillegg fungerte også 70 barn med normal fødselsvekt og deres foreldre som kontrollgruppe.

TOLKER KROPPSSPRÅKET

Opplæringsprogrammet gikk ut på å lære å tolke babyens signaler og egenskaper, samt hvordan man bør forholde seg til disse. Kroppsspråket til for tidlig fødte (premature) barn er nemlig ofte vanskeligere å tolke enn hos fullbårne barn.

– De kan bli bleke, blå om munnen og virke uinteresserte og det er lett å tolke feil hvis man ikke vet hva disse signalene betyr. Men hvis mor forstår barnet og barnet er i form og responderer, så blir også mor mer fornøyd. Det blir et samspill som er veldig fruktbart. Så rett før foreldrene reiste hjem fra UNN fikk de opplæring i dette én time hver dag i ei uke. Vi hadde også samtaler med dem hvor de fikk fortelle om sine tanker rundt dette å få et prematurt barn, forteller professor og overlege ved barneavdelinga ved UNN, Lauritz Brederup Dahl.

Foreldrene fikk også fire hjemmebesøk av spesialsykepleier. Deretter ble barna vurdert medisinsk ved tre og seks måneders alder, samt ved ett år og to år. Foreldrene svarte på spørreskjema.

– Vi fant ut at de foreldrene som hadde fått opplæring rapporterte om mindre stress enn den gruppen av foreldre som ikke hadde fått slik opplæring. Stressnivået til de som fikk opplæring var på samme nivå som foreldrene til de normalvektige barna. Det ser vi på som positivt, sier Brederup Dahl.

Opplæringsprogrammet tilbys nå ved UNN til alle foreldre som får for tidlig fødte barn.

MINDRE ATFERDSPROBLEMER

Fra andre forskningsstudier vet man at barn som er for tidlig født og har lav fødselsvekt, har økt risiko for senskader som blant annet atferdsvansker, lærevansker og intellektuelle forsinkelser.

Så langt har studien i Tromsø vist at det er holdepunkter for noe mindre atferdsproblemer ved toårsalder hos barn av foreldre som fikk opplæring. Men forskjellene er likevel ikke store.

Stipendiat i forskningsprosjektet, Kåre S. Olafsen, fant imidlertid et atskillig bedre samspill mellom barn og mor ved ettårsalder der hvor foreldrene hadde fått opplæring. Dette tyder på at den type opplæring man ga foreldrene smitter over på barnet på en positiv måte, noe som igjen kan føre til en positiv effekt på barnets videre utvikling.

POSITIVE UNGDOMMER

I et doktorgradsarbeid skrevet av seksjonsoverlege ved Nyfødt intensiv ved UNN, Per Ivar Kaaresen, er ungdommer i alderen 13-18 år som hadde en fødselsvekt på under 1,5 kilo undersøkt. I et spørreskjema rapporterte foreldrene at ungdommene hadde betydelig mer atferdsproblemer og dårligere skoleferdigheter enn det foreldre til ungdommer født til normal tid hadde. Ungdommene selv svarte også på et spørreskjema og de rapporterte imidlertid om mindre problemer enn andre jevngamle. Årsaken til denne forskjellen vet man ikke.

Det har også blitt undersøkt om infeksjoner i morkaka, som ofte er en årsak til for tidlig fødsel, kan påvirke senere utvikling og atferdsproblemer hos premature barn. En slik sammenheng er ikke funnet.

FAKTA OM PREMATURE BARN

- Det fødes cirka 4400 premature barn i Norge hvert år.
- En prematur baby er født før uke 37. Et normalt svangerskap varer om lag 40 uker.
- Er man født før uke 28 kalles barnet ekstremt prematurt. Det fødes i underkant av 300 hvert år.
- Barn helt nede i uke 23 har vært reddet i Norge.
- Bare de siste ti årene har man sett en vesentlig økning i overlevelsesgrad blant premature.
- Barn som er født prematurt er lettere mottakelig for infeksjoner.
- Noen barn får varige skader etter den for tidlige fødselen, som for eksempel atferdsvansker, lærevansker og intellektuelle forsinkelser. Av motoriske problemer er det ikke uvanlig med forskjellige grader av cerebral parese.

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet

Studien i Tromsø har betydning for hvilke tiltak som vil være virkningsfulle i oppfølgingen av for tidlig fødte barn. Illustrasjonsfoto

Weyprecht og Payer i heltepositur. Der Floh, 1874.

POLARE HELTER FRA DET

SENTRALE EUROPA

Tekst: Maja Sojtarić

Lenge før Nansen og Amundsen laget historiske spor i isen i nord var det en ekspedisjon av tyskere, italienere og kroater som fikk ære og berømmelse for sine polare bedrifter.

Harselas over ekspedisjonens opphold i isen fra satirebladet Figaro, publisert i 1874.

En polarekspedisjon fra Østerrike-Ungarn er kanskje ikke det vi i Norge forbinder med de store heroiske bragder i isen.

Men i 1872, året Roald Amundsen ble født, reiste nettopp en slik ekspedisjon mot Nordishavet. Ekspedisjonen var ledet av Carl Weyprech og Julius Payer og hadde som mål å finne Nordøstpassasjen, men de kom aldri så langt. I stedet ble deres skip «Admiral Tegetthoff» fastlåst i isen nord for Novaja Zemlja.

Og det var mens de vandret i isen og foretok vitenskapelige målinger at de ved et tilfelle oppdaget Franz Josef land i 1873.

– Det var lenge en teori om at det var åpent hav oppe i Arktis, noe Weyprecht-Payer-ekspedisjonen avkreftet under oppholdet ved Franz Josef land, forteller Ulrike Spring. Hun er tidligere kurator ved Wien Museum og jobber for tiden ved Institutt for historie ved Universitetet i Tromsø (UiT).

ET MEDIESIRKUS

Sammen med førsteamanuensis i litteraturvitenskap, Johan Schimanski, forsker hun på det mediesirkuset som oppsto i Europa etter at ekspedisjonen nådde fast land igjen.

– Etter hvert forlot mannskapet skipet og dro redningsbåtene sine i tre måneder over isen til de nådde havet. I 1874 ble de funnet av en russisk isfarer og tatt med til Vardø. Og det er i Vardø at mediasirkuset begynte, forteller Schimanski.

Schimanski og Spring er veldig opptatte av mottakelsen ekspedisjonen fikk etter at de gikk i havn i Vardø i september 1874.

– De reiste med skip fra Vardø til Hamburg og hele veien ble ekspedisjonen feiret. I Wien fikk de enorm mottakelse, og alt dette er dokumentert i aviser, brev, dagboknotater og satiriske tidsskrifter, forteller Schimanski.

TILBAKELIGGENDE OG KONSERVATIV

De satiriske avisene skrev i ukevis om ekspedisjonen hvor de blant annet harselerte om den nye østerriksk-ungarske kolonien Franz Josef land.

– Det var private aktører som betalte for ekspedisjonen, alt fra lærere til adelsmenn, og det var ikke akkurat snakk om et koloniseringsprosjekt. Ekspedisjoner var veldig populære på den tiden, men i Østerrike møtte denne ekspedisjonen også mye skepsis, forteller Ulrike Spring.

Likevel fikk Weyprecht-Payer-ekspedisjonen enorm betydning for ryktet til Østerrike-Ungarn.

– Østerrike-Ungarn ble oppfattet som tilbakeliggende og konservativ på mange måter, og en polekspedisjon var en veldig moderne greie – noe engelskmenn holdt på med, forteller Spring.

ET POLITISK IDEAL

I tillegg hadde denne reisen en politisk funksjon. Det ble en idealfremstilling av hvordan de store nasjonalitetsforskjellene som eksisterte i Østerrike-Ungarn på denne tiden kunne sameksistere og skape. Besetningen besto av ungarere, østerrikere, italienere, tsjekkere og kroater.

– Språkbruken om bord ble et symbol på denne multinasjonaliteten. Det offisielle skipsspråket var italiensk som var språket til mange av sjømennene i den østerriksk-ungarske marinen. På den tiden hadde de nemlig en kyst ut mot Adriaterhavet og en marine som i 1866 hadde vunnet et viktig slag. Islosen Elling Carlsen fra Tromsø kunne ikke italiensk så han snakket norsk med Weyprecht, mens det var to av besetningen som var fra Syd-Tyrol og snakket en type tysk som bare Payer forsto. Matrosene var kroater som også snakket italiensk.

LANGVARIGE SPOR

På samme måte som Gjøa og Fram er en stor del av den norske identiteten, er Tegetthoff en viktig del av den østerrikske. I den senere tid er det flere moderne ekspedisjoner som har gått i Tegetthoffs kjølvann.

Payers egne beskrivelser av ferden ble gitt ut i 1876. Mursteinen på 700 sider ble en internasjonal bestselger og ble også oversatt til norsk.

– Ekspedisjonen resulterte i en mengde forskjellige fremstillinger av Arktis. Malerier, seriøse og useriøse artikler, musikk komponert av Strauss og ikke minst romaner som Christoph Ransmayrs roman *Isens og mørkets redsler* som kom så sent som i 1984, forteller Schimanski.

Ulrike Spring og Johan Schimanski. Foto: Maja Sojtarić

Så hva var det som skjedde med Weyprecht og Payer? Payer ble etter hvert desillusjonert av påstander om at han umulig kunne ha vært så langt nord. Med tiden ble han maler. Og Weyprecht var en av initiativtakerne til det første polaråret, men døde før det ble en virkelighet i 1882-83.

LOS FRA TROMSØ OMBORD

Man forventet at Weyprecht skulle ta med seg matroser fra Russland eller Norge, men han hadde mange motforestillinger. Islosen Elling Carlsen klarte han seg derimot ikke uten.

Blant annet mente Weyprecht at russere og nordmenn ikke hadde måtehold når det gjaldt alkohol. Han ville heller ikke ha med seg mennesker som kjente Arktis bedre enn han selv, og som kunne utfordre hans autoritet. Derfor valgte han kroatiske matroser som han beskrev som adriaterhavsfolk med et godt lynne. Dette skulle komme godt med i ekstreme leveforhold.

Men ekspedisjonen klarte seg ikke uten eksperthjelp. Elling Carlsen var med sine 54 år den eldste om bord i Admiral Tegetthoff. Han nøt også respekt som ishavsskipper og var den første til å fangste på Novaja Zemlja.

– I ettertidens nordnorske skildringer var man veldig opptatt av Elling Carlsens rolle. Han ble til og med fremstilt som den som reddet ekspedisjonen, forteller Johan Schimanski.

Schimanski og Ulrike Spring vil vite mer om Carlsen. Hvis det finnes noen brev på nordnorske loft som kan fortelle mer om denne mannen, ber de folk om å ta kontakt.

BANET VEI FOR FORSKNING

Elling Carlsen var født og oppvokst i Tromsø og døde også i byen i 1900, 81 år gammel.

– Han ble betraktet som en alvorlig mann, en dyktig kaptein og ganske så kristelig av seg, forteller geologiprofessor Tore O. Vorren som i 1993 skrev boka *To menn i isen* som omhandlet Carlsen.

På sine turer på leting etter gode fangstfelt for hvalross i Nordishavet, gjorde Carlsen noen viktige oppdagelser.

– Han var blant annet den første som seilte rundt Spitsbergen. Det var også han som fant restene etter Willem Barents vinterleir – godt bevart i is og sne som et arktisk Pompeii. Dette fikk Carlsen St. Olavs ridderorden for, forteller Vorren.

Fangsfolkene ble ikke bare brukt som kjentfolk i området, men de banet også veien for forskere.

– Karl Pettersen, initiativtakeren for opprettelsen av Tromsø Museum, utstyrte i sin tid ishavsskipperne med termometre, barometre og annet utstyr slik at de kunne samle informasjon om de områdene hvor de dro. Og det er takket være skippere som Carlsen at forskningen i polarområdene fikk et godt grunnlag.

DET ER GRATIS
Å ABONNERE PÅ LABYRINT!

Dette jubileumsnummeret av Labyrint er det siste som sendes ut til alle husstander i Nord-Norge. Hvis du vil fortsette å motta bladet gratis fire ganger i året, ta kontakt med oss.

E-post: labyrint-abonnement@uit.no

Telefon: 77 64 40 00

Adresse: Labyrint
Kommunikasjonsavdelinga
Universitetet i Tromsø
9037 Tromsø

STUDENTAR VED UIT GJENNOM

40 ÅR

Tida går og Universitetet i Tromsø (UiT) fyller 40 år. Nærare 60.000 personar har gjennom åra vore registrerte som studentar her, og dei har heilt klart vore med på å prege det unike miljøet Universitetet kan skryte av. Vi har leita i arkivet og funne nokre bilete som viser litt av studentane sin kvardag ved universitetet, men òg noko av engasjementet deira dei fire siste tiåra...

PÅ BARRIKADANE: Tromsøstudentar set seg inn i Per Kleppe sitt motkonjunkturbudsjett på 1970-talet. Frå venstre ser vi Rune Hagen, Narve Fulsås og Inger Storli. Og Lenin rår i bakgrunnen... Arkivbilete

DEMOKRATI: Frå styringsdebatten ved Universitetet i Tromsø på 1970-talet. Demokrati var eit sentralt spørsmål og mange engasjerte seg. Arkivbilete

PAPIRARBEID: Fem ukjende kvinnelege studentar ved stensileringsmaskinen – forløparen til kopieringsmaskinen. Bilete er frå 1970-talet og er truleg tatt i universitetet sine provisorielokalar i Teoribygget. Arkivbilete

Tekst: Aase Wynn og Randi M. Solhaug

STUDENTPOLITIKK: Fysikkstudent Roy Johansen sat som ein av tre studentrepresentantar i universitetsstyret på 1970-talet. Mon tru om det er dit han er på veg i sin staselege dress? Arkivbilete

MORO I SENTRUM: Studentane ved Universitetet i Tromsø gjennomfører ein PR-kampanje for studentrevyen i Tromsø sentrum hausten 1982. Studentrevyen er no lagt ned. Arkivbilete

STUDENTVEKA: Året er 1989 og det er tid for studentveka ved Universitetet i Tromsø. Det var i dei dagane da ein framleis kunne ta seg ein blås i alle bygg. Arkivbilete

EKSAMEN: Ingen veg utanom. Skal ein studere må ein opp til eksamen. Her registrerer medisinstudent Pål Bruseth seg til eksamen ved Fag- og studieplanavdelinga på 1970-talet. Arkivbilete

DEMONSTRASJON: Studentane ved UiT har demonstrert ei rekkje gonger. Her frå ein demonstrasjon for betre studentvelferd vinteren 1991. Foto: Aase Wynn

FEST: Biletet er frå UiT sitt 25-årsjubileum i mars 1993. Glade gutar kosar seg på fest i Lysgården i Medisin- og helsefagbygget. Foto: Aase Wynn

KREATIVITET: Møøh! Grethe Karlsen (t.v.), Asbjørn Bartnes og Helen Mæhre er klare for KU (Kreativ Uke) i september 2000. Formålet med arrangementet var å få til eit meir levande og inspirerande læringsmiljø ved UiT. Foto: Torgunn Wærås

FELTARBEID: Innimellom alt anna må det òg studerast. Her held arkeologistudentane Linnea Syversætre, Anette Brådland og Laila Eliassen på å grave etter spor frå steinalderen på Brensholmen utanfor Tromsø i august 2005. Foto: Randi M. Solhaug

SOSIALT: Nok eit bilete frå 25-årsfesten. Dansen går. Foto: Aase Wynn

INTERNASJONALT: Universitetet har teke imot mange celebre gjestar i løpet av 40 år. Her møter erkebiskop Desmond Tutu utanlandske studentar på eit opent festmøte i september 2004. Foto: Tor Guttormsen

UNIVERSITETETS FRAMTID

Hvordan ser universitetet ut om 15 år? Hva holder de ansatte på med og hvordan er det å være student?

Siden universitetene er gamle og seiglivete institusjoner, kan det godt tenkes at det meste vil være som før: I Tromsø finner vi fortsatt universitetet på campus i Breivika. Det er kommet noen nye bygg, men de fleste var der i 2008. De ansatte driver på med undervisning, veiledning, forskning og formidling. Studentene myldrer også stadig omkring. De går på forelesninger, driver øvelser og jobber med prosjektoppgaver. Universitetet har på mange måter noe tidløst over seg.

Men ser vi oss tilbake, vet vi at det kan skje store endringer i løpet av 15 år. I 1993 fantes det 14 høyskoler i Nord-Norge. Staten drev en sentral detaljstyring av institusjonene. Det var et klart skille mellom universiteter og høyskoler. I dag er antallet høyskoler halvert, og skillet i ferd med å bli visket ut. Den enkelte institusjon har fått større selvbestemmelse. Samtidig er finansieringen blitt mer resultatbasert. Dagens system er derfor preget av en økende konkurranse.

Det har også skjedd betydelige endringer utenfor høyere utdanning: Sentraliseringsprosessene har gått sin gang, og samfunnet er blitt mer flerkulturelt. Nærmere halvparten av ungdomskullene tar nå høyere utdanning. Arbeids- og næringslivet er blitt stadig mer kunnskapsintensivt. Høyere utdanning og forskning tillegges stor betydning på de fleste områder. Disse trendene vil sannsynligvis fortsette i årene framover. Dermed er det særlig fem faktorer som vil bli avgjørende for hvordan de enkelte utdanningsinstitusjonene kommer til å utvikle seg:

- Studentrekruttering. Aldersgruppen 20-24 år vil bli større de nærmeste årene, men etter 2015 blir den mindre. Nedgangen vil bli størst i Nord-Norge. Samtidig er det flere nordfra som velger å studere i sør enn omvendt. Dette vil stille de nordnorske institusjonene overfor store utfordringer.

- Vitenskapelig personell. Vi står overfor en eldrebølge i akademia. Nærmere 60 prosent av landets professorer er over 55 år. Utskiftingene kommer samtidig med at mange institusjoner prøver å oppgradere staben for å oppnå universitetsstatus. Vil de nordnorske institusjonene klare å tiltrekke seg og holde på dyktige fagfolk?

- Statlig utdanningspolitikk. Høyere utdanning er i dag en alles kamp mot alle. Det blir i liten grad oppmuntret til samarbeid. Spørsmålet er derfor om staten vil ta et mer overordnet ansvar for høyere utdanning – for struktur, arbeidsdeling og faglig innretning. Her kommer også spørsmålet om eliteuniversitet inn i bildet. Vil det bli satset på én institusjon eller fremragende forskningsmiljøer flere steder?

- Regionalt engasjement. De høyere utdanningsinstitusjonene inngår i et samspill med sine regioner. Mange steder skjer det en betydelig mobilisering for at høyskoler skal oppnå universitetsstatus. Hvordan velger de nordnorske institusjonene å engasjere seg i forhold til sine omgivelser? Hvilke støttespillere får de? I hvilken grad vil nordområdestatusen gi ekstra drahjelp?

- Strategisk ledelse. Mye vil også bli bestemt av hva institusjonene selv makter å gjøre. Deres strategiske ledelse og kollektive handlingsevne vil få større betydning. På hvilke måter vil de profilere sin virksomhet, bygge allianser og møte de utfordringene som de står overfor?

«Grensene mellom universitet og samfunn vil også bli mer flytende»

Etter min vurdering, vil vi antakelig ha ett eller to flercampus-universiteter i Nord-Norge om 15 år. Disse vil tilby en rekke typer utdanninger og fellesgrader, som vil bli gitt både ved campus og utenfor. Forskningsmessig vil de være mer spisset og konsentrert. Undervisning, forskning og publisering vil bli mer nettbasert. Grensene mellom universitet og samfunn vil også bli mer flytende. Arbeidslivet vil i større grad fungere som en læringsarena, og flere vil bevege seg til og fra i en livslang læringsprosess, der universitetet fungerer som en plass for refleksjon og dypere innsikt.

Peter Arbo. Foto: Randi M. Solhaug

TJUVSTARTEN I 1965

En fortelling om livet før Universitetet i Tromsø av Eivind Bråstad Jensen: Russ '65.

Eivind Bråstad Jensen som ung og kjekk gymnasiast. Han ble blant annet utdanningsdirektør i Troms og informasjonsdirektør ved Universitetet i Tromsø. Foto: Privat

Tromsø flyplass ble åpnet i september 1964. Under russefeiringa våren 1965 valgte noen av oss å markere at vi dermed tilhørte det første russekullet etter at byen hadde fått dette godet, med å løpe ut på rullebanen for å ta i mot et SAS (Metropolitan) rutefly fra Oslo. Først ut av flyet kom en flyvertinne som både var blid og vakker. Hun syntes å sette pris på mottakelsen.

Men vår begeistring falt flere hakk da hun kommenterte russens frammøte slik: «Så festlig – er det første år det er russ oppi her?»

Hun kunne neppe ha formulert seg mer uheldig til patriotiske rødruss i en by med lange utdanningstradisjoner og klare ambisjoner om å bli sete for et nordnorsk universitet. Selv om dette altså var tre år før Stortingsvedtaket i 1968, var forventningene om et universitet allerede da så sterke at spørsmålet om hvor på Tromsøya det skulle ligge, var blitt et hett diskusjonstema. Da emnet kom opp i en norsktime på gymnaset, advarte læreren sterkt mot å plassere institusjonen på Nordøya.

Han var nemlig overbevist om at sildoljestanken fra fabrikkene som den gangen lå der, ville ha svært negativ virkning på både studenter og lærere!

FØRSTE IMMATRIKULERING

En høstdag i 1965 var en fullsatt Sparebankens festsal arena for den første immatrikuleringshøytideligheten i Tromsøs historie. Dette var i en tid da det fortsatt var vanlig for de den gang forholdsvis få som hadde tatt eksamen artium (studenteksamen) å meddele dette til omverdenen ved å ikle seg de sorte duskeluene på 17. mai og ved akademiske begivenheter som denne i Sparebankens festsal. Og det var ikke bare vi som var oppmeldt til forberedende prøver i filosofi (og matematikk) som tok i mot de akademiske borgerbrev; det gjorde også en rekke andre artianere godt spredt utover aldersskalaen.

Fortsatt står bildet av den akademiske prosesjonen som skred gjennom salen klart for meg. Fremst gikk professor dr.philos. Eiliv Skard sammen med seremoniens leder, rektor Knut Hansen ved Tromsø offentlige høyere allmennskole (som var opptatt av at skolen hans skulle få katedralskolestatus.)

TWEEDJAKKE OG FLØYELSBUKSE

Men best husker jeg Arild Haaland, universitetslektoren fra Bergen, som var kommet til byen for å være faglig ansvarlig for de forberedende prøver som startet i Tromsø denne høsten, og som var den direkte foranledning til denne

immatrikuleringen. I motsetning til de andre var han verken iført mørk dress eller duskelue, men tweedjakke og fløyelsbukse. Nå skal det i anstendighetens navn sies at Haaland faktisk var slipsbehengt, men slipset lignet til forveksling ei skoreim. Opp av jakkelomma stakk Arbeiderbladet.
For at de frammøtte skulle skjønne hvilken framtredende representant for sitt akademiske kollegium Universitetet i Oslo hadde sendt til denne begivenhet, opplyste rektor Hansen i sin introduksjonstale at professor Skard blant annet hadde kreert selveste Sir Winston Churchill til æresdoktor ved Universitetet i Oslo.

FORVARSEL OM UNIVERSITETET SOM SKULLE KOMME

Møtet mellom Skards noe høytidelige akademiske verdighet og Haalands mer uvørne og uformelle stil, kan ses som et forvarsel om den kollisjonen mellom forventningene om et tradisjonelt universitetsmiljø og den røde og opprørske institusjonen som kom i stedet. Det var for øvrig den samme høsten at rektor Hansen sørget for å få en elev bortvist fra den høyere skolen fordi han hadde nektet å klippe sitt lange hår.
Selv om Skard tildelte oss akademiske borgerbrev stemplet Universitas Osloensis, så opplevde nok de aller fleste dette arrangementet som et steg på veien mot et nordnorsk universitet. Men vi fikk utstedt studiekort som var identiske med oslostudentenes. En av gymnasets lærere hadde sekretærfunksjonen for de forberedende studiene.

TO GENERASJONER GRAFF

Det sier mye om gemyttlighet, nærhet og oversikt når han ba meg fylle ut et nytt kort fordi han mente jeg hadde skrevet navnet mitt for stygt i et kort jeg, som han sa, tross alt skulle ha med til Oslo.
Flertallet av de som tok forberedende i dette første kullet, var i tjueårene, men det var også noen som var mer tilårskomne. Vi hadde blant annet to generasjoner Graff i auditoriet, Inger og hennes sønn Gunnar. Når Gunnar, etter sin mors syn, viklet seg inn i for innfløkte diskusjoner med Haaland, kunne hun snu seg mot han og hviske: «Nei, Gunnar, gi deg nå!»

Russen 1965 foran det som i dag heter Kongsbakken videregående skole. Foto: Privat

Arild Haaland var en fascinerende lærer som underviste på en måte som sto i sterk kontrast til det vi tidligere hadde forbundet med lærere og undervisning. Men han bygde nok også opp under myter eller forestillinger hos oss om den distre, originale og litt eksentriske universitetslæreren. Haaland ga seg god tid i forkant av forelesningene til å ta av seg sine grønne, høyskaftede gummistøvler. Deretter trakk han opp av veska si et par tjukke ullsokker, som han tok på seg før han gikk i gang med sine verbale ytringer.

DRO TIL OSLO, BERGEN OG TRONDHEIM

Også i hovedstadsmiljøet ble nok dette forberedende studiet sett på som en slags tjuvstart for et eget nordnorsk universitet. I tida mellom undervisningsslutt og eksamen reiste jeg med min studiekamerat, Roald Tørrisen til hans families hytte ved Altevatn der vi skulle forberede oss til eksamen. Men vårt opphold ble avbrutt da fader Tørrisen en søndag kveld ankom hytta med streng beskjed til oss fra rektor Hansen om å stille opp til intervju med Dagbladet som skulle lage reportasje om arbeidet for å få universitet til Tromsø.

Etter jul dro mange av oss til Oslo, Bergen eller Trondheim for å studere videre. Da kostet en sjansebillett på nattflyet til Oslo 155 kroner og den månedlige hybelleia på Nordnorsk student- og elevhjem i Oslo var 135 kroner.

Knapt tre år etter begivenheten i Sparebankens festsal, vedtok Stortinget 28. mars 1968, å opprette Universitetet i Tromsø. Dermed er det den 28. mars i år gått 40 år siden dette viktige og framsynte vedtaket ble fattet. Mange var tvilende til at det kunne være mulig å få til et fullverdig universitet med en så perifer beliggenhet. Tvilerne og skeptikerne tok heldigvis feil.

Både Universitetet i Tromsø og Nord-Norge har all grunn til å markere 40-årsdagen for det som er blitt karakterisert som det mest betydningsfulle stortingsvedtaket for vår nordlige landsdel noensinne.

Portrett

På liv og død

MIKKEL GAUP

Tekst: Roy-Frode Løvland
Foto: Veronica Melå

– Uvitenhet finnes overalt, sier Mikkel Gaup. Vi må skape muligheter for debatt og uenigheter, for det er gjennom samtale at man får en mulighet til å forstå hverandre.

Tromsø er en karusell. Byen dekkes av glorete, mangefargete lys for å skjule det stummende vintermørket. Drosjene jager sine destinasjoner og hotellresepsjonister smiler desperat til de besøkende som har klart å forsere de islagte fortauene. Og overalt ropes det høyt under Tromsø International Film Festival.

HALSHUGGET

To timer etter avtalt tid møter jeg han alle vil snakke med. En liten mann, dagen før han fyller 40. Diskret kledd i dongeri og grå genser under en mørk allværsjakke. Håret ligger i sideskill og presentasjonen er forretningsmessig;
– Mikkel Gaup. Hyggelig.
Det er bare blikket som forteller at det er rett person.

I en trapp i hotell-labyrinten har vi hengt opp et samisk flagg. Skuespilleren fra årets kanskje viktigste norske film poserer villig, rufser håret litt, lar praten gå om løst og fast og gjør jobben trivelig. Folk kommer og går. Mikkel ser på meg og sier i fullt alvor;
– Jeg ble halshugget under filminnspillinga. Det kan føles litt som at det faktisk skjedde.

PÅ LIV OG DØD

Vi setter oss litt avsides og får fakta på bordet: Skuespiller med røtter i Alta amatørteater hvor han var med i Ole Paus' stykke «5000 ungdommer – en revy på liv og død».
– Men jeg hadde spilt teater før det også. NRK laget barne-tv om en samegutt en gang på 70-tallet. Hyggelig sak, med reinsdyr og alt. Mikkel lener seg lett forover mens han snakker, men etter et par setninger setter han seg mer til rette i stolen. Jeg spør om det var vanlig å velge skuespilleryrket i Alta på 70-tallet.

– Nei, man kan godt si at det ikke var en vanlig vei å gå, å bli skuespiller, men det ble jeg da heller ikke. Jeg er utdannet rørlegger, men familien min oppmuntret meg til å fortsette med skuespill. De så hva jeg trivdes med og hva jeg var flink til. Jeg husker godt at tanta mi sa at jeg hadde talent. «Det der kan du!», sa hun. Det betyr mye å få oppmuntring fra de som står nærmest.

Mikkel Gaup snakker gjerne om familie og hva det er som gjør at man hører hjemme et sted. Filmen om Kautokeino-opprøret setter en liten gruppe mennesker i søkelyset, og mange har ønsket å peke på hva slags slektskap skuespillere og regissør har til disse som opplevde norsk apartheid for vel 150 år siden.

– Jeg har kanskje ikke så nære familiebånd til menneskene i 1850-årene som mange andre har. Men uansett hvor fjernt eller nært slektskapet er; det faktum at vi i filmen gjengir livet til personer som er en del av min egen fortid, familiene til dem vi har rundt oss og selv er en del av, det er det som gjør dette så personlig for meg.

– Akkurat det ga filmen en dimensjon jeg ikke selv så rekkevidden av før jeg sto i opptaket. For når jeg ser på hva denne hendelsen betydde for min egen slekt og samfunnet vi vokste opp i, blir det både dramatisk og tungt å sette opp en scene hvor Mons Somby og Aslak Hætta skal halshugges. Selv for en skuespiller blir det mange sterke følelser i en sånn scene. Det tar tak i deg og holder grepet festet i lang tid etterpå.

VEIVISEREN

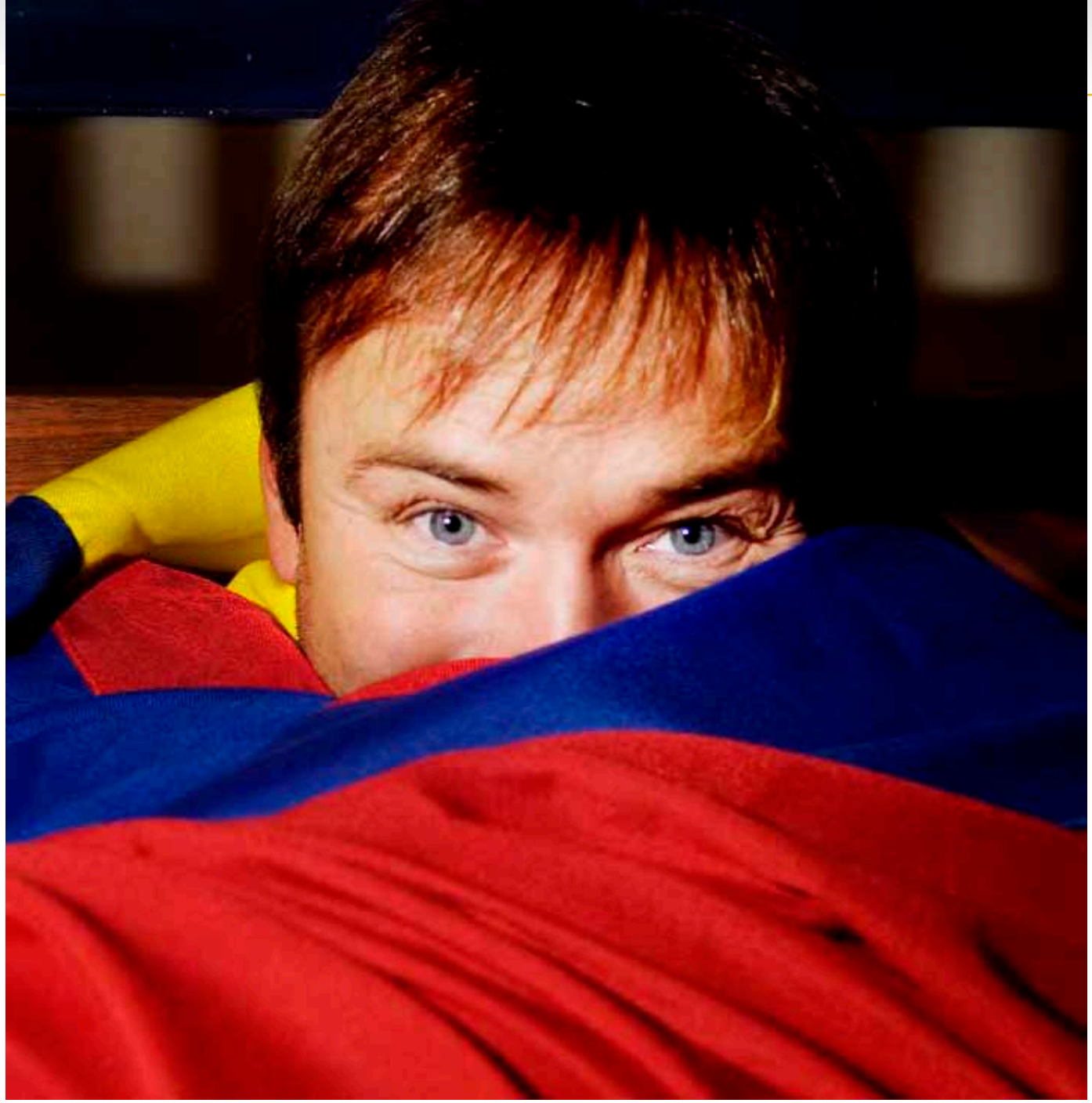
Mikkel Gaup ser seg omkring mens han snakker, og av og til kan det virke som at konsentrasjonen ikke er på topp. Men i det øyeblikket han setter øynene i deg, vet du at det å la seg påvirke av omgivelsene ikke er det samme som å miste fokus.

NAVN: MIKKEL GAUP
YRKE: SKUESPILLER
ALDER: 40

– Det som gjør denne filmen så viktig, er at den forteller hvorfor opprøret i Kautokeino skjedde, fortsetter han. Nils hadde bestemt seg for å fortelle samenes historie, vise hva som presset dem til så desperate handlinger.

– Grunnlaget som ble lagt i forkant av opprøret var alkoholisme, sosiale tragedier, misbruk av kristen tro og undertrykkelse av de svake i samfunnet. Dermed blir filmen mer enn historie. Den blir et aktuelt, politisk budskap. Vi ser at samme undertrykkelse og misbruk av makt preger samfunn i dag, akkurat som i 1852. Uganda er et eksempel, men vi ser det over hele verden.

Men, innvender jeg, når man lager en film om Kautokeino og opprøret der, må man jo velge en side å tolke handlingen ut fra? Filmen blir vel sånn sett en fortolkning, sannheten sett gjennom Nils Gaup sine øyne?

– Ja, det er klart. Mikkel ser rolig på meg, men det lurer et smil i øynene. Forstå er jo å tolke, det er jo det man gjør. Sånn er det.

TVILLING OG HÆTTA

Men hva er det med øynene til Mikkel Gaup som fengsler oss? Helt fra 2001 og suksesserien «Jul i Blåfjell» på NRK har vi kunnet forklare det med at Mikkel var som sin rollefigur, den gutteaktige Tvilling. Men så ser vi det samme gnistrende blikket gi liv til Aslak Hætta i møte med ondskap og hat. Hvem er da Mikkel Gaup i dette?

– Jeg er nok litt av begge deler. Litt Tvilling og litt Aslak Hætta. Litt Yin og litt Yang, hvis du forstår hva jeg mener. Kanskje er det sånn for alle sammen, det er bare ikke like lett å se det alltid. Var ikke det godt svart? legger han til, og den smittende latteren hans tiltrekker seg oppmerksomhet fra nabobordene.

– Jeg tror alle trenger å bli sett og hørt. Jeg selv er skuespiller, men alle trenger en scene å stå på. Vi forstår hverandre når vi har innblikk i hva andre gjør og hvordan andre tenker. Vi må skape muligheter for debatt og uenigheter, for da skaper man samtale, og det er gjennom samtale man blir kjent med hverandre og får en mulighet til å forstå hverandre.

– Derfor er denne filmen viktig å lage. Fordi den skaper debatt og gir oss tanker og ord som beskriver litt av hvem vi er.

ARVEN ETTER STOCKFLETH

– Der har jo også Universitetet en viktig rolle. Det rommer så mange mennesker og syn, så mye kunnskap og forskning, det er så mye av alt det vi søker etter. På

Universitetet i Tromsø møtes kulturene, ikke bare samisk og norsk, men også fra andre land, og det er utrolig viktig at man beholder det universelle i det man gjør.

Mikkel Gaup snakker om debatt og samtale som utgangspunkt for å forstå hverandre. Men med tanke på forholdet mellom samer og Norges øvrige befolkning i tidligere tider; er han ikke redd for å møte skepsis og intoleranse fra gode etterkommere av handelsmann Ruth og sogneprest Stockfleth?

– Uvitenhet finnes nok, men det er jo det vi må gjøre noe med. Vi må fortelle om det som har skjedd, skrive vårt folks historie. Det er jo også viktig med et politisk engasjement som viser at vi ønsker å være en del av dette landet og være med å påvirke det. Om man skal gå frem på den ene eller andre måten kan man jo være enige eller uenige om. Men uansett tror jeg det er helt rett å gjøre noe for å unngå at overgrep og urett skjer.

– Så kan man jo spørre seg hva det samiske folket ønsker seg, fortsetter han. Er det nok med et «unnskyld» og så er alt greit, eller er det noe mer? Vi skal jo være klar over at mennesker i dag ikke er skyld i det som skjedde før, så hvis vi ønsker forsoning og forståelse, må vi selv vise hva det er vi vil gjøre og vi må sette ord på hva det er vi forventer fra andre.

– Og tida er inne for forsoning, legger han til med ettertrykk.

JOIK I ROYAL ALBERT HALL

Jeg ser på Mikkel mens han snakker. Ser og noterer. Svarene han kommer med krever ham ikke for noen betenkningstid og samtalen raser av gårde. Like greit, tenker jeg, med tanke på at han helt sikkert har hoppet over et par andre avtaler for å sitte her og snakke, og at dette møtet kan være over hvilket øyeblikk som helst. Men hva gjør han for å takle et sånt press og all oppmerksomhet?

– Hehe, jeg er nok litt dement, smiler han, og jeg assosierer til det bildet han brukte tidligere, om å føle seg halshugget.

– Jeg glemmer en del avtaler og hopper over ting jeg hadde tenkt jeg skulle gjøre, sier han selvironisk. På den måten blir det levelig med det presset som er akkurat nå. Men en veldig stor del av jobben min er jo å være sosial og prate med mennesker. Det kan nok se hektisk ut for andre, men for meg går det helt fint.

– Dessuten er det jo alltid spesielt med ting man brenner for. Det er ikke sånn at jeg er uuttømmelig, men jeg har min tilhørighet i en kultur som er det, og vi ser jo også at interessen for det samiske er økende. Hvem vet, kanskje jeg en dag står og joiker i Royal Albert Hall! Igjen snur folk seg ved bordene rundt oss, og øynene til Mikkel Gaup avslører at lek ligger ham nærmere enn alvor.

NATUR, VANN, SOL OG KJÆRLIGHET – OG MÅNE

– Det er viktig å engasjere seg i det man brenner for, i stedet for å begrense det, påpeker han. Jeg vil engasjere meg i mye, men jeg ser jo ofte at mennesker bare bryr seg om en ting, eller veldig få ting. Men er man da et helt menneske? Er man ikke egentlig skapt til å bry seg om mye? spør Mikkel Gaup, og forteller at han i det siste har jobbet mye med å etablere en teatergruppe for samisk scenekunst i Oslo. Teatergruppa heter Mánnu – måne på nordsamisk – og de håper å bli et senter hvor all slags kunstuttrykk skal kunne brukes.

– I Mánnu skal vi løfte frem historie og kultur fra vår uuttømmelige kilde, sier han høytidelig. Jeg har en kjærlighet til det samiske og til det samiske folk, og når jeg kjenner at jeg brenner for det, synes jeg det er en god ting som jeg vil ta vare på. Sånn sett blir kjærligheten drivkraften til å fortsette, selv om det kan være veldig arbeidskrevende. Og tidkrevende, legger han til med et smil som forteller at vi nok er ferdige nå.

Det er da jeg skjønner hva det er med blikket til Mikkel Gaup; Han ser deg, og viser selv langt mye mer av hvem han er enn folk flest evner å gjøre. Gjennom blikket. Han takker hjertelig for praten, tar allværsjakken under armen og går ned i lobbyen til neste avtale. Med hodet på rett plass.

Tema: BLOD

Foto: Veronica Melå

Tekst: Randi M. Solhaug

BLOD

TIL FORSKNING OG FORUNDRING

Vi kan ikke leve uten blod. Dette har skremt, forundret og fascinert mennesker i årtier. Mens noen får angst av å se blod, har andre forsøkt å kontrollere det eller forske på det.

I dag spiller blodet en rolle i mange ulike typer forskning. I én enkelt blodprøve kan det ligge store mengder informasjon som kan gi oss alle ny kunnskap. På den måten er blodet ditt viktig for mer enn deg.

Tekst og foto: Randi M. Solhaug

ÉN BLODPRØVE – MANGE SVAR

Blodet som her tappes fra Kari Wiggen kan bidra til å gi forskere mange svar som kan bedre vår helse.

Blodet er nemlig kjernen i de aller fleste av de om lag 50 forskjellige forskningsprosjektene som inngår i Tromsøundersøkelse 6. Uten blodet blir det svært vanskelig å finne svar på viktige medisinske spørsmål. Svar som kan bidra til å bedre menneskers helse.

– Hele undersøkelsen baserer seg egentlig på at vi har blod å analysere. Ikke for det, dataene vi får fra spørreskjemaene er også veldig viktige som tilleggsinformasjon, forteller prosjektleder Anne Elise Eggen.

DISSE ANALYSENE BLIR GJORT AV BLODPRØVENE:

- måling av kolesterol og andre fettstoffer
- blodsukker
- blodlegemer
- stoffskifteprøver
- hormoner
- markører for betennelsesreaksjoner
- allergi
- mage- og tarmfunksjon
- lever- og nyrefunksjon
- muskel- og beinmarkører
- DNA
- miljøgifter

Cathrine Breivik tar blodprøve av Kari Wiggen. Hun fyller åtte rør og det tilsvarer omtrent 10 prosent av det som tappes av en blodgiver.

Fra disse analysene utledes mange ulike forskningsprosjekter, som for eksempel forskning på diabetes. For å finne ut mer om langtidsvirkningen av denne sykdommen ser man blant annet på: Øyebunnsforandringer, hjerte-karsykdom, hjerneslag/ åreforkalkninger i halspulsåren, beintetthet, nyrefunksjon og kjønnshormoner.

INDIVIDUELL TILBAKEMELDING

18.000 tromsøværinger er invitert til å være med i Tromsøundersøkelse 6 og hver enkelt blodprøve er viktig for at man skal få troverdige svar. Undersøkelsen holder til i egne lokaler og der har de også et lite laboratorium hvor de fordeler blodenhetene på rør.

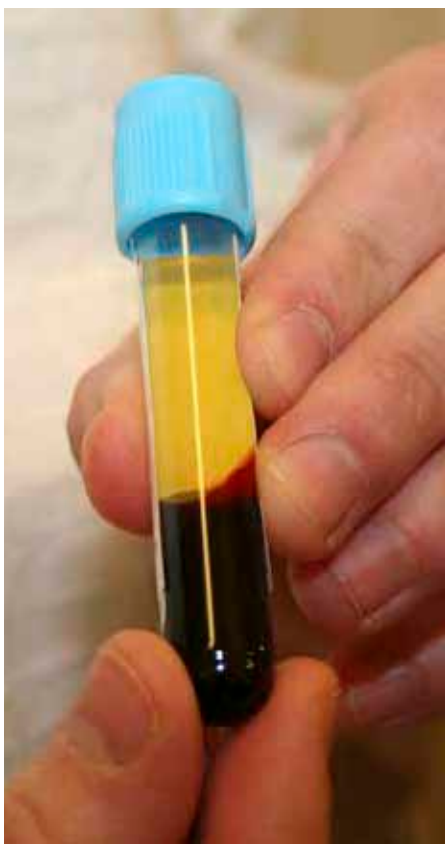
Alle rørene merkes med forskjellige fargekoder alt ettersom hvilken analyse som skal gjøres. Tidspunktet for når blodprøvene ble tatt skrives også ned. Noen analyser må nemlig gjøres innen en viss tid, mens noe kan fryses til senere. Men før noe gjøres må blodprøvene stå en halv time og koagulere.

Svarene på blodprøveanalysene er strengt konfidensielle, men på en del prøvesvar som for eksempel blodtrykk og kolesterolverdi får deltakerne individuell tilbakemelding. Ved svært avvikende prøvesvar som for eksempel et unormalt høyt blodsukkernivå, får deltakeren også tilbakemelding.

– I slike tilfeller tar vi kontakt med folk så snart vi kan for det er ikke bra å gå med uoppdaget diabetes. Når vi først tar prøvene og analysene ligger foran oss, så har man et ansvar for å følge det opp, sier Eggen.

Sykepleier Marianne Mohrsen setter en del av de behandlede blodprøvene i kjøleskap. To ganger om dagen sendes kasser med blodprøver til UNN for videre analyse.

En sentrifugert blodprøve. Det gule er plasma, det røde er de røde blodcellene. Mellom disse er det et grålig lag som kalles «buffycoat». En del av denne prøven fryses ned med tanke på fremtidige genetiske analyser.

TROMSØ-UNDERSØKELSEN

Tromsøundersøkelsen startet i 1974 på bakgrunn av den høye dødeligheten av hjerte- og karsykdommer i Norge. Særlig nordnorske menn var utsatt. Hensikten med undersøkelsen var primært å finne årsakene til den høye dødeligheten, samt å utvikle metoder for å forebygge hjerteinfarkt og hjerneslag.

Etter hvert er undersøkelsen utvidet til også å omfatte mange andre sykdomsgrupper som blant annet revmatisme, kreft, beinskjørhet, nevrologiske og psykiske lidelser. Undersøkelsen er lagt opp som gjentatte helseundersøkelser av store deler av befolkningen i kommunen. Høsten 2007 ble den sjette i helseundersøkelsen igangsatt.

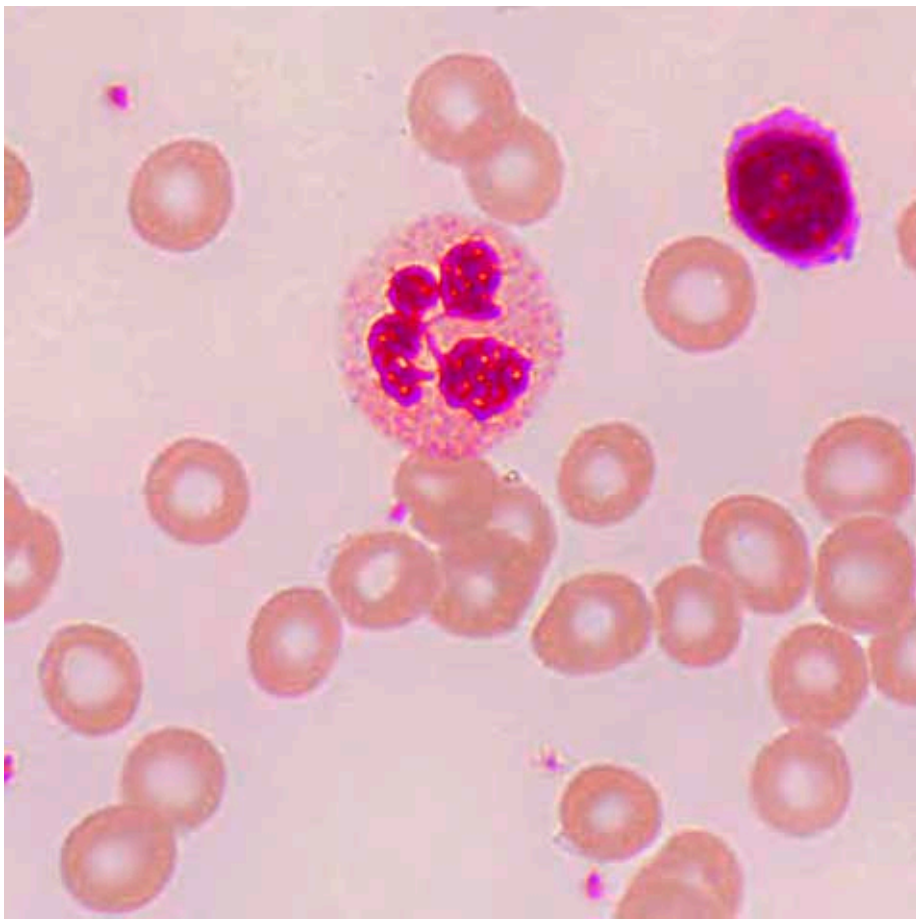
Kilde: Institutt for samfunnsmedisin, http://uit.no/tromsoundersokelsen/

Tekst: Randi M. Solhaug

MÅLER MILJØGIFTER MED SUPERMASKIN

Nivået av miljøgifter i naturen i Nord-områdene er svært bekymringsfullt. Nå skal forskerne også måle mengden miljøgifter i blodet vårt.

Miljøgiftanalysen er en del av Tromsø-undersøkelse 6 og blodprøver fra 12.000 tromsøværinger skal analyseres for å se hvor store konsentrasjoner de har av blant annet PCB, DDT, tungmetaller og bromerte flammehemmere. Dette har man tidligere målt hos marine pattedyr, fugler og fisk i polare strøk, men man vet lite om hvor høyt nivået av miljøgifter er hos mennesker.

Blodet er kroppens budbringer og ved analyse kan det fortelle mye om oss. På bildet ses blodutstryk i lysmikroskop. De mørke flekkene er fire hvite blodceller, de rosa er de røde blodcellene og de små mørke prikkene er blodplater. Foto: Kjell Lindgård, avdeling for cellebiologi og histologi, Det medisinske fakultet, UiT

– Vi har allerede gjort en pilotstudie av 100 menn i Finnmark, og nå er vi interessert i å måle konsentrasjon av miljøgift i en større andel av befolkningen, forteller førsteamanuensis ved UiT og overlege ved avdeling for medisinsk biokjemi ved UNN, Yngve Figenschau. Han står bak studien sammen med professor og avdelingsoverlege Jan Brox.

AVANSERT BLODANALYSE

Hvor store mengder miljøgift tromsøværingene har i blodet gjenstår å se. Det samme gjelder å finne ut om miljøgiftene har en direkte sammenheng med ulike typer sykdom som inflammatoriske lidelser (for eksempel leddgikt).

Ifølge Figenschou er det mange spekulasjoner om hvilke skader og sykdommer miljøgiftene kan påføre mennesker, men det har hittil vært vanskelig å bevise en klar sammenheng. Ved å analysere blodprøver fra tusenvis av tromsøværinger kan man lettere sammenligne funnene med tilsvarende målinger i andre befolkninger. Det vil da også bli lettere å si noe om hvilken påvirkning miljøgiftene har på helsa vår.

For å kunne gjøre disse miljøgiftanalysene har universitetet investert i en svært avansert blodanalysemaskin, en såkalt «massespektrometrimaskin». Det vil si en maskin som er tusen ganger mer sensitiv enn det utstyret som brukes i vanlig rutineanalyse. Det er nemlig snakk om måling av ørsmå mengder miljøgifter. Så små at det vanlige blodanalyseutstyret ikke fanger det opp.

Avansert blodanalyse krever mer avanserte maskiner. Førsteamanuensis og overlege ved Medisinsk biokjemi, Yngve Figenschau håndterer en massespektrometrimaskin. Den kan analysere blod langt mer sensitivt, sikkert og kjapt enn andre og den koster ifølge Figenschau like mye som et hus. Foto: Randi M. Solhaug

ÅPNER EN NY VERDEN

Siden det nye teknologiske utstyret kan måle ufattelig små bestanddeler av blodet, åpner det opp for en helt ny verden av molekylanalyse.

– Det blir som å dykke ned under vannflata og se en helt annen verden. Det vi måler i dag er nok bare en forsvinnende liten del av det vi faktisk kan måle. Blodet kan jo vise bare bruddstykker av det som skjer i cellene – for det er jo i vevet det egentlig skjer, sier Figenschau.

Men med en maskin som har evne til å fange opp selv de bitte små bestanddelene av blodet, kan man danne seg et klarere bilde av hva som foregår i vevet. Slik sett kan forskerne finne ut enda mer ved hjelp av blodanalyse.

I tillegg til massespektrometrimaskinen har forskerne kjøpt inn en robot som skal gjøre en del av forbehandlinga av blodprøvene. Dette er arbeid som i dag gjøres av mennesker.

Foto: Randi M. Solhaug

MILJØGIFTER

PCB (POLYKLORERTE BIFENYLER): Gruppe syntetiske klorforbindelser som er giftige, tungt nedbrytbare og bioakkumulerende = når organismene til stadighet utsettes for miljøgifter hoper stoffene seg opp i dem. Ny bruk av PCB ble forbudt i Norge i 1980. De viktigste kjente utslippskildene i dag er PCB-holdige produkter og bygningsmaterialer, både de som er i bruk og de som er kastet. Kan medføre svekket immunforsvar, leverkreft, samt skade nervesystemet, forplantningsevnen og fostre. Virker også negativt inn på menneskets læringsevne og utvikling. I områder med kjølig klima vil PCB-forbindelser kondensere og avsettes i miljøet. PCB ble derfor tidlig funnet i polområdene.

DDT: Klorert organisk miljøgift, insektmiddel. Forbudt i Norge i 1969 men er persistent = lang levetid i naturen, derfor kan man finne stoffet lenge etter det ble sist brukt og langt unna utslippsstedet. Høy biomagnifikasjon = fører til at rovdyr på toppen av næringskjeden, som sjøfugl, sjøpattedyr og isbjørn, har de høyeste konsentrasjonen av miljøgiften.

BROMERTE FLAMMEHEMMERE: Betegnelse på en gruppe organiske stoffer. Alle de omkring 70 ulike stoffene inneholder brom som er brannhemmende. Blant annet tilsatt i elektronikk, isolasjonsmaterialer, tekstiler og transportmidler. Stoffene er vanskelig å bryte ned, og samler seg opp både i mennesker og natur. I Norge funnet i stigende mengder i både blod morsmelk. De kan blant annet skade nervesystem, immunforsvar, hormonsystem og evne til å formere seg. To bromerte flammehemmere ble forbudt i 2004. Fra 1. april 2008 blir ytterligere en bromert flammehemmer forbudt.

Kilder: Miljøstatus i Norge (http://www.miljostatus.no/) og Universitetet i Oslo (http://www.uio.no/miljoforum/natur/gift/)

Tekst og foto: Randi M. Solhaug

EN NEDFROSSET SKATT

Blodet ditt er gull verdt for forskere selv etter mange år. Blodprøver tatt i 1974 brukes ennå i forskning.

I et kjellerlokale på Universitetet i Tromsø (UiT) ligger blodprøver fra om lag 40.000 tromsøværinger lagret i frysebokser. Noen tromsøværinger har vært med på Tromsøundersøkelsene fra begynnelsen i 1974 og ennå benyttes blodprøvene som ble tatt den gang til forskning.

Fryseboksene er stappfulle av prøver og med et så unikt materiale liggende er det ikke rart at de er koplet til alarm. Dessuten er dørene inn til biobanken bestandig låst.

– Det er for å hindre at folk som ikke vet hva dette er skal åpne fryseboksene. Vi må passe på at temperaturen holder seg på -70 °C, forteller Nannang Yang, biobankansvarlig ved Det medisinske fakultet.

Blodprøvene har et enormt vitenskapelig potensial. Forskerne selv kaller de nedfrosne blodprøvene for en skattkiste, og det skal noe til for at man kan hente prøver herfra. Ifølge professor Inger Njølstad ved Institutt for samfunnsmedisin, skal man være ganske sikker på at man har en god hypotese før man får benytte noen av de nedfrosne blodprøvene. Med så strenge krav er det derfor ikke stor uthenting fra fryseboksene.

Blod fra mer enn 40.000 tromsøværinger ligger lagret i disse fryseboksene, forteller biobankansvarlig Nannang Yang.

Her er noen få av de nedfrosne prøvene i UiTs biobank.

Ved å hente ut DNA kan man studere sykdomsforløp. Det kan også tenkes at man kan finne svar på viktige medisinske spørsmål i disse blodprøvene. Svar som kan forklare hvorfor sykdommer som for eksempel Alzheimers bryter ut. Eller svar som kan føre til at folk får bedre medisinsk behandling i fremtiden. Med dagens metoder er det ennå ikke mulig å finne det ut, og man må derfor vente til man har de rette analyseverktøyene.

Det nedfrosne blodet kan med andre ord være gull verdt for deg og din helse også.

Tekst: Kirsten Krause, Institutt for biologi, UiT

PLANTEGIFT MOT MALARIA?

Malaria er en av verdens mest alvorlige sykdommer. Hvert år smittes mer enn 400 millioner mennesker og mer enn én million dør, spesielt mange barn.

Sykdommen forårsakes av en liten encellet blodparasitt, Plasmodium. Forskningen på denne parasitten skjøt for alvor fart for om lag 10 år siden da det ble klart at parasitten over tid hadde utviklet resistens mot de fleste medisiner.

En stor, internasjonal forskningsinnsats ble igangsatt i 1996 for å kartlegge arvematerialet til den mest dødelige av malariaparasittene, Plasmodium falciparum, i håp om å finne nye måter å drepe parasitten på. Overraskelsen var stor da man oppdaget at parasitten hadde utviklet seg fra en plantelignende organisme som var avhengig av fotosyntesen!

Malariaparasitten hadde med andre ord kloroplastlignende strukturer som er helt nødvendige for at den skal overleve. Forskerne så dette som en mulighet til å utvikle nye medisiner mot parasitten. Ideen er at medisiner som tar knekken på det plantelignende arvematerialet vil drepe parasitten, men de er ufarlige for mennesker fordi vi ikke har dette arvematerialet fra planter.

Flere medisiner er nå under utprøving og viser lovende resultater, men fremdeles er man langt fra å avsløre hva det er som gjør denne kloroplastlignende delen så viktig for Plasmodium.

Ved Institutt for biologi ved Universitetet i Tromsø jobber en gruppe forskere innen plantefysiologi ledet av professor Karsten Fischer, med å studere hvordan livsviktige stoffer transporteres over membraner som omgir den kloroplastlignende delen i Plasmodium med et framtidig mål om effektivt å kunne angripe parasitten.

Bare når vi har forstått hvorfor Plasmodium har beholdt sin lite utviklede plantedel med kloroplast, er vi i stand til å benytte oss av det som et våpen for å «drepe den som dreper».

Malariaparasitter som er blå på bildet trenger inn i de røde blodcellene. Der formerer de seg og dreper cellen slik at de blir frigjort igjen som vist i den rødbrune cella nederst på bildet. De er så blitt flere som kan angripe nye blodceller. Foto: Drew Berry, The Walter and Eliza Hall Institute of Medical Research, Melbourne, Australia

Tekst: Randi M. Solhaug

Hjelp

JEG TÅLER IKKE SYNET AV BLOD!

Noen mennesker har angst for blod. Ingunn Skre forstår dem godt. Ikke bare er hun psykolog med god peiling på fobier – hun lider av blodfobi selv.

Cirka ti prosent av befolkningen er redde for blod. For cirka tre prosent av disse er plagene så alvorlige at det kan kalles en fobi. Foto: Scanpix

Operasjoner på TV er ikke blant Ingunn Skres favoritting. Hun kan heller ikke tenke seg å bli blodgiver selv om hun støtter formålet. Da hun var yngre fikk hun umiddelbart en angstreaksjon, ble svimmel, susete i hodet og besvimte flere ganger ved synet av blod. For eksempel besvimte hun i timer på skolen der det ble undervist om kretsløpet, men hun har også besvimt i voksen alder.

Som psykolog med blodfobi er hun både ekspert og pasient på én gang og kan gi svar fra begge sider av bordet når det gjelder hva blodfobi er og hvordan den arter seg.

– Blodfobi er en variant av det man kaller en spesifikk fobi, som er angst for en spesifikk avgrenset situasjon eller et objekt (innen samme klasse som høydeskrekk, klaustrofobi, hundefobi, edderkoppfobi). Det kalles «blod- og skadefobi» i fagterminologien, og i folkelig tale kan det ofte kalles «legeskrekk» eller «sprøyteskrekk». De som har en slik fobi føler sterk angst og ubehag ved synet av blod, blodprøver, skader, operasjoner, medisinske undersøkelser og lignende. Både det å selv skulle ta en blodprøve eller gi blod, se andre gjøre det, se film eller bilde av det, eller å tenke på det, vil kunne utløse en angstreaksjon, forklarer Ingunn Skre. Hun er førsteamanuensis

ved Institutt for psykologi ved Universitetet i Tromsø (UiT).

BESVIMER

Ved de fleste fobier utløser den fryktede situasjonen den klassiske «kamp-flukt-reaksjonen», i det man får hjertebank, hurtig pust, kanskje litt løs mage, blir kaldsvett, stivner til i musklene, og er klar til å sloss eller løpe for livet. Dette er en overlevelsesreaksjon som er kjekk å ha i virkelig farlige situasjoner. Det som er spesielt ved fobier er at man får en reaksjon som er overdreven eller ufunksjonell i forhold til den virkelige trusselen i situasjonen.

Reaksjonen hos de som har blodfobi er litt spesiell, da den typiske reaksjonen ikke er å løpe fort eller sloss, men at man blir svimmel og kanskje til og med besvimer ved synet av eller tanken på blod. Noen får også en sterk avskyreaksjon uten besvimelsesfølelse. Dette er upraktisk, for de fleste må gjennomgå en del blodprøver og andre medisinske prosedyrer i løpet av livet.

INGEN EKLE DETALJER, TAKK!

Selv har Ingunn Skre et blandet forhold til informasjon om medisinske prosedyrer:

– Jeg vil veldig gjerne vite hva man har tenkt å gjøre med meg og hva man har gjort med meg i en operasjon eller undersøkelse, «but spare me the gory details, please!».

Hun har også en del erfaring med å bli operert og har tatt uendelig mange blodprøver og hatt intravenøse slanger koblet til kroppen. For å takle dette har hun vært nødt til å lære seg en del teknikker.

– For de første sier jeg fra at jeg kan besvime i slike situasjoner og ber om å få sitte eller ligge ned. Jeg er også bevisst på hvordan jeg puster, slik at jeg unngår å hyperventilere ved å puste med lav frekvens. Videre ser jeg bort, og jeg prøver å tenke på helt andre ting enn hva de gjør med kroppen min akkurat da. Jeg prøver å tenke på hyggelige ting jeg har opplevd, for eksempel et vakkert landskap jeg går inn i. For noen kan det faktisk hjelpe å tenke på ting som gjør en sint, for da får en aktivert en annen respons i kroppen. Imidlertid vil jeg fraråde folk å hisse seg opp i slike situasjoner, da en er «shaky» nok i utgangspunktet, forteller hun.

FÅ HAR BLODFOBI

– Hvor vanlig er det å ha en slik fobi?

– Det finnes svært få epidemiologiske studier som kan svare eksakt på dette spørsmålet, da de fleste grupperer alle spesifikke fobier sammen. Men det ser ut til at cirka ti prosent av befolkningen har denne frykten, og hos cirka tre prosent av befolkningen er plagene så alvorlige at det kan kalles en fobi. Det er ikke vanlig å søke behandling for denne fobien, da man stort sett får gjennomført medisinske prosedyrer til tross for fobien. En variant av den, tannlegeskrekk, kan være så ødeleggende for tannhelsen, at man kommer til behandling via sin tannlege, opplyser Skre.

Det ser ut til at denne fobien rammer kvinner noe hyppigere enn menn. Det skal også nevnes at fobien debuterer svært tidlig, slik at denne frykten for blod og sprøytestikk opptrer allerede i barndommen. Videre ser de ut til at frykten avtar noe med alder. Dette skyldes sannsynligvis at man med økende alder får økt erfaring med medisinske prosedyrer og kanskje utvikler strategier for å takle dette. Dessuten vil man få dempet angstreaksjonen ved gjentatte erfaringer av at blod i seg selv ikke er farlig.

BESKYTTELSESMEKANISME

Men hva kan en slik fobi skyldes? Hvorfor være redd for noe vi alle har og som er så viktig for oss? Som ved de aller fleste fobier ser det ut til å være en viss arvelig komponent ved blod/skadefobi, men svarene er ikke entydige.

– Fra mine egne tvillingstudier har jeg ikke funnet at arv spiller noen veldig sterk rolle. Man regner med at de fleste fobier er en forsterkning av allmenmenneskelige beskyttelsesmekanismer. Det kan være lurt å bli redd når en er utsatt for fare, for da passer en bedre på seg selv. Blod er jo et tegn på fare, da det kan være farlig å blø. Slik kan man tenke seg at det er lurt at barn får tidlig respekt for blod. Hos barn vil uvøren lek umiddelbart opphøre i det noen skader seg og begynner å blø, og man løper til mamma eller pappa for å få hjelp med å stoppe blodet, heller enn å leke videre.

Ingunn Skre. Foto: Truls Strand Traasdahl, Institutt for psykologi

SETTER PÅ MUSIKK

– Hvis man har blodfobi, spiller det noen rolle om det er ens eget eller andres blod?

– De fleste som har denne fobien vil reagere på synet av blod uansett. Imidlertid har jeg selv opplevd at jeg i situasjoner der andre har behov for førstehjelp klarer å yte hjelp helt uanfektet av min egen blodfobi. Jeg har heller ikke problemer med å hjelpe barna når de blør.

Men der går også grensen. Hun har venner og familie som sitter klistra til TV-skjermen og synes for eksempel en åpen hjerteoperasjon er fantastisk interessant. Da går hun helst langt bort fra TV-en og setter på musikk.

– Men jeg elsker programmer som House, da diagnostikk og sjeldne sykdommer interesserer meg, avslutter Ingunn Skre.

Tekst: Randi M. Solhaug

«BLOD STÅ STILLE...»

Det er en utbredt oppfatning at noen kan kunsten å stoppe blod, men finnes det noen vitenskapelig forklaring på det som skjer?

Å stoppe blod, eller blodstemming, er ofte knyttet til skjæringspunktet mellom samisk tradisjon, læstadianisme og kristendom, men det er en tradisjon som også var utbredt i norsk og kvensk befolkning i svært mange bygder i Nord-Norge. Blodstemming benyttes også i dag, selv om ingen helt vet hvor utbredt det er.

HEMMELIGE FORMULARER

For å kunne stoppe en blødning trengs egne formularer og det er viktig at disse fremføres nøyaktig og at de hemmeligholdes.

– Kraften i ordene svekkes hvis man ikke gjør det. Det finnes også regler for overlevering. Det skal gå fra en eldre til en yngre person, og ordene kan overleveres til toppen tre personer, forteller Stein Roar Mathisen ved Høgskolen i Finnmark. På 1980-tallet intervjuet han selv personer rundt om i Nord-Norge som kunne stoppe blod.

Ifølge sosiolog Gunn-Tove Minde er det ikke bare å kopiere formularet og så tro at man kan kunsten. Det skal mer til og ikke hvem som helst kan få det til.

– Man må ha en kraft, man må være sterk. Da jeg intervjuet samiske og kvenske kvinner i Nord-Troms, så spurte jeg dem hva det egentlig ville si å være sterk. Da svarte de at man må ha en sterk gudstro, forteller Minde som også selv flere ganger har erfart at noen har stoppet blod.

GAMMEL METODE

Hvor gammel blodstoppingstradisjonen er, vet man ikke sikkert. Ifølge Mathisen er i alle fall noen av de eldste formulærene mot smerter og verk om lag 1000 år gamle. Skikken har vært brukt i store deler av Europa. Den var også brukt i hele Norge, men er i dag kanskje særlig utbredt i Nord-Norge.

Det er vanskelig å finne noe rasjonelt grunnlag for blodstemmingskunsten. De aller fleste blødningene stanser jo av seg selv etter en viss tid - blod koagulerer som kjent. Et vanlig svar når man spør hvordan det har seg at blodet bare kan stoppe når noen leser, er at «det bare er slik». Det er også svaret Minde har fått når hun har spurt: Det er ikke alt man kan forklare, noe må man bare konstatere.

I folkemedisinen representerer en alvorlig blødning en alvorlig ubalanse i kroppen, siden selve livskraften bokstavelig talt renner ut. Kroppen oppfattes som et bilde på den gudeskapte, kosmologiske orden. Behandlingen går derfor ut på å opprette harmonien med maktene igjen.

IKKE AKTUELL FORSKNING

Vitenskapelig forskning på blodstemming er vanskelig, nettopp fordi det på mange vis er to måter å forstå verden på som møtes. Skolemedisinen ser på kropp og sykdom som noe som kan forklares innenfor en naturvitenskapelig forståelsesramme, mens folkemedisinen forstår det ut i fra kulturelle tolkningsrammer som tro, og menneskers relasjoner til andre mennesker, naturen og overnaturlige makter.

– Blodstopping er en viktig del av folkemedisinsk tradisjon i Nord-Norge, så jeg synes det er viktig å finne ut mer om dette. Men det er ikke lett å komme inn i det, kravet om hemmelighold setter jo også en begrensing for forskning, sier Mathisen.

Senterleder ved Nasjonalt forskningssenter innen komplementær og alternativ medisin ved UiT (NAFKAM), Vinnjar Fønnebø, opplyser at de har blitt kontaktet av et amerikansk forskningsinstitutt som ønsket et samarbeid for å studere dette fenomenet fra et fysiologisk ståsted, men at det ikke er aktuelt for NAFKAM å gå i gang med en slik studie nå.

DET FANTES en lang rekke formler som hadde kraft til å stanse heftige blødninger hos pasienten. En av disse formlene, opptegnet i Beiarn i Nordland, lyder slik:

Det vokste tre blomster som Herren bød,
Den ene var hvit og den anden rød.
Den tredje het Guds vilje.
Blod stå stille.

Her et eksempel fra Ytre Senja med «Blodstemning langveges». Det vil si at blødningen stanses av en kyndig som befinner seg langt borte fra pasienten. Først skulle en nevne personen og så lese dette verset i Jesu navn:

Det var en salig stund
At Jesus kom i Maria fund.
Han løst oss fra den evige død
Så deilig med sitt blod så rød.
Så visselig som det er visst og sant
Stilles det blod ved Jesu Kristi makt og kraft.
Amen.

Etterpå skulle en lese fadervåret.

Fund = møte. På samme måte som Jesus forløste menneskeheten ved sitt blod, skal pasienten bli kvitt blødningene.

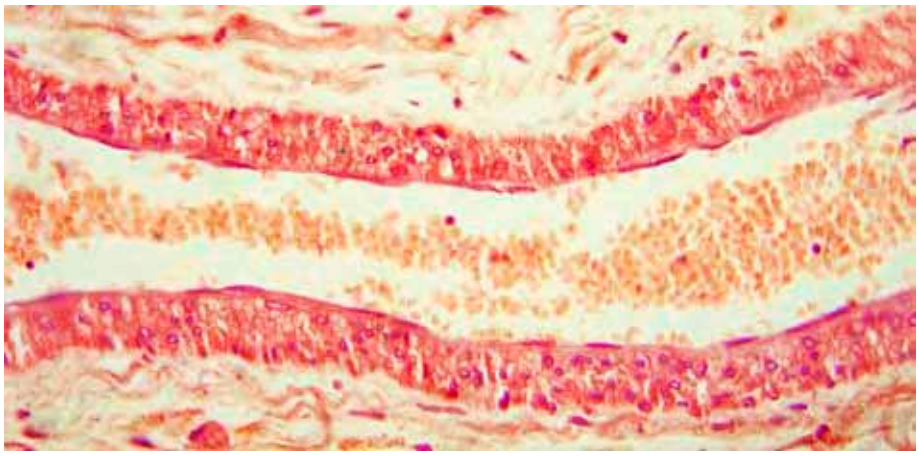
Kilde: Ronald Grambo, I liv og død – Dråper av blodets historie (1994).

Andre kilder: Inger Altern og Gunn-Tove Minde (red.): Samisk folkemedisin i dagens Norge. Skriftserie – Nr. 9, Senter for samiske studier, UiT 2000.

VISSTE DU AT...?

- Fordeling av blodtyper i Norge: A 49 %, 0 39 %, B 8 %, AB 4 %.
  85 % er rhesus positive, resten er rhesus negative.
- I motsetning til andre viktige legemidler kan ikke blod framstilles kunstig.
- Et voksent menneske har cirka fem liter blod i kroppen, barn har litt mindre.
- Det tar hjertet ett minutt å pumpe alt blodet rundt i kroppen. For å gjøre denne jobben må hjertet pumpe rundt 70 ganger.
- Mer enn halvparten av blodet består av plasma; en klar gul væske som mest er vann. Resten av blodet består av røde og hvite blodlegemer og blodplater.
- Den røde blodcellen frakter med seg oksygen og de lever i cirka fire måneder. Hvert sekund går minst to millioner av dem til grunne, og samtidig må like mange lages for at kroppen til en hver tid skal ha nok.
- De hvite blodcellene er kroppens «livvakter» og lever bare noen dager.
- Blodplatene er de minste cellene i kroppen. De er ikke ordentlige celler engang, men rester etter noen kjempestore celler som finnes i beinmargen. Blodplater skal forhindre at for mye blod renner ut, for eksempel når du kutter deg selv. De samler seg ved såret, binder seg sammen med visse stoffer i plasma, og danner et lag som forsegler såret. Dette laget tørker og danner en sårskorpe.
- Først ved -273,15 °C stopper alle molekylbevegelser i blodet.
- Ved Universitetssykehuset Nord-Norge (UNN) gjør de om lag 2,1 millioner blodanalyser per år. Det utgjør mer enn 5500 analyser per døgn. Cirka 380 ulike typer analyser kan gjøres.

Kilder: Norges Røde Kors, Nysgjerrigper, http://www.blodbanken-oslo.no/fakta/tapping.html, Medisinsk Biokjemi UNN

Lengdesnitt av en blodåre sett i lysmikroskop. Den rødfargede blodåreveggen (over og under blodcellene) inneholder glatt muskulatur som gjør at blodårens diameter kan forandre seg etter kroppens behov. Foto: Kjell Lindgård, avd. for cellebiologi og histologi, Det medisinske fakultet., UiT

- Allerede på 1600-tallet forsøkte man seg på blodtransfusjon, men det gikk ofte riktig ille ettersom man ikke kjente til blodtypene.
- I det gamle Roma var brodermord og modermord noe av det mest avsindige man kunne gjøre. En mors blod var nemlig så kraftfullt at vanlige måter å gjøre bot på ikke var nok. Man måtte begå selvmord eller til nød bite av seg en finger.
- Over store deler av verden har ulike folkeslag gjennom tidene praktisert skikken med å ofre et levende vesen når de skulle bygge hus eller broer. Opplysninger om denne skikken kommer fra Tyskland, Thailand, Japan, Australia, De britiske øyer og andre steder. Først og fremst krevdes blod på grunn av den magiske virkning det ble tillagt. Hvis man ikke ofret noe risikerte man å bli hjemsøkt av alle slags ulykker.
- Vampyrberetninger var svært vanlig i de slaviske folks tradisjoner. Det ble blant annet rapportert om at lik som ble gravd opp hadde rødt, ferskt blod om munnen – et tegn på at de vandret rundt og drakk blod mente folk. I realiteten kan det skyldes at lungene er punktert. Gassene i underlivet presser på når forråtnelsesprosessen øker, lungene presses oppover og blodet strømmer ut fra munn og nesebor.
- I 1863, da den siste halshogging fant sted på Etterstad ved Oslo, kom en klok kone med trepottspann og ville hente blod. Tidligere trodde nemlig folk at å drikke noens blod var en utmerket kur mot epilepsi. Bakgrunnen for denne kuren var at livskraften befant seg i blodet. Dette var en forestilling også de gamle romerne trodde på. Rike romere skaffet seg gladiatorers blod for å lindre epilepsianfall.

Kilder: Ronald Grambo «I liv og død – Dråper av blodets historie» (1994), Melissa L. Meyer «Thicker than water. The origins of Blood as symbol and Ritual» (2005).

Tekst: Maja Sojtarić
Foto: Trond Waage

SCORSESE MØTTE STUDENTER I MALI

Scorsese møter det afrikanske kamerablikket.

Kulturforskjell: En muslimsk student filmer en Hollywoodregissør.

Han er kanskje mest kjent for sine filmer om søken etter amerikansk identitet, men Martin Scorsese brenner også for bevaring av verdens filmarv.

Dette fikk studentene ved Visuelle kulturstudier i Mali førstehånds kjennskap til da de ble invitert til å møte den legendariske regissøren i Bamako.

– Det å være i hovedstaden til et av verdens fattigste land og høre Martin Scorsese snakke om amerikansk film, er en spesiell opplevelse. Ikke minst var det litt heftig med det enorme sikkerhetsapparatet rundt ham, stemninga var litt vel nervøs. Dette var Hollywood i møte med et muslimsk land, veldig anspent!, sier Trond Waage.

Han deltar i et prosjekt ved Universitetet i Tromsø (UiT) som bidrar til utviklinga av mastergraden i visuelle kulturstudier i Mali. Visuelle kulturstudier er en utdanning innen sosialantropologi hvor studentene blant annet lager dokumentarfilmer om aktulle samfunnstema.

BEVARER FILMARVEN

Det var Scorsese selv som ville møte studentene som jobber med film i Mali.

– Scorsese er veldig opptatt av film som kulturbærer. Han var engasjert og interessert, og studentene fikk stille spørsmål om film og utvikling, sier Waage.

Scorsese har i mange år jobbet for bevaringen av den amerikanske filmarven gjennom The Film Foundation. På Cannes-festivalen i fjor lanserte han The World Cinema Foundation (WCF), en veldedig organisasjon med et mål om å bevare verdens filmarv, med et særlig fokus på land i tredje verden.

– For prosjektet vårt i Mali var dette viktig. Vi har lenge forsøkt å få tilbakeført en viktig del av Malis filmarv. Blant annet nyhetssendinger og filmaviser gjennom flere tiår, som ligger oppbevart i arkiv i Marokko og Serbia, sier Bjørn Arntsen. Han er prosjektleder for UiTs prosjekt i Mali.

Scorsese snakket mye om å ta vare på film og restaurere disse. Han vil også støtte filmutdanninger i den tredje verden.

ENORM INTERESSE FOR FILM

I Mali er det en enorm interesse for film. Særlig film som medium til å bevare kultur og tradisjoner. Mali har over 19 etniske grupper, og bare innen den ene etniske gruppa, dogonfolket, er det 40 forskjellige språkvarianter. Så her er grunnlag for mange kulturelle brytninger.

– Det er klart at når den ene av våre muslimske studenter som går tilslørt filmer Martin Scorsese med sikkerhetsoppbud, blir noen av disse brytningene veldig tydelige. Og det er der jobben vår ligger, å bruke bildets potensial til å vise hvordan kameraet følger forskjellige ståsteder og virkelighetsforståelser, forteller Waage.

MASTERGRAD I VISUELLE KULTURSTUDIER

- Fokuserer på film som verktøy for å skape kunnskap om forskjellige samfunn.
- Eneste studium av sitt slag i Norge.
- Har vokst fram som følge av samarbeid med universitetene i Kamerun og Mali.
- Studentene lager korte dokumentarfilmer som en del av sin eksamen. Du kan lese mer om filmene her: http://uit.no/vcs/films/

LANGVARIG SAMARBEID

Det er ikke bare Scorsese som besøker Mali. Også dansker, franskmenn og sveitsere har hatt filmdager der.

– Filmskapere fra de ulike landene kommer og viser hvordan de lager film, med en underforstått holdning om at de kommer og gir en gave. Dette forsøker vi å bryte med. Vi ønsker å jobbe sammen med maliske studenter og lære dem å lage film selv. Det er et stort paradoks at de tidligere koloniene selv i dag ikke får fortelle sin egen historie. I Mali mangler de infrastruktur og til en viss grad kompetanse. At vi nå forsøker å muliggjøre dette gjennom å bygge et institutt for visuell antropologi blir veldig godt mottatt, sier Trond Waage.

– De investerer selv i prosjektet og legger til rette fasiliteter på et universitet hvor det er mange studenter og plassmangel. Mali satser mye på å ta vare på tradisjoner og er opptatt av litteratur og fotografi. Landet har lagt vekt på, og langt på vei klart, å satse på kultur på tross av fattigdommen, legger Bjørn Arntsen til.

Studiet utvikles gjennom utveksling av lærere og studenter. Arntsen og Waage reiser fra Universitetet i Tromsø til Mali flere ganger i året for å undervise i faget. Noen studenter og lærere fra Mali tilbringer også tid i Tromsø for å videreutvikle sin kompetanse. Håpet er de kan få et eget Institutt for visuelle kulturstudier ved Universitetet i Bamako om noen år.

– Jeg må si at vi lærer like mye fra dem som de lærer fra oss, avslutter Arntsen.

Filmstudenter i arbeid.

MALI

- Vestafrikansk land. Antall innbyggere: Over 13 millioner hvorav 1,7 millioner lever i hovedstaden Bamako.
- Universitetet i Mali er knapt ti år gammelt, og har 46.000 studenter.
- Mali var hjemmet til et av verdens eldste kjente universitet, madrassaen i Sankoré. Det ble grunnlagt i Timbuktu på 1300-tallet.

En vanlig markedsdag i Mali.

LEKSIKON

Rødnebbterne (Sterna Paradisaea)

Rødnebbterne *(Sterna Paradisaea)* er den fuglearten som opplever mest dagslys i løpet av året. Den hekker langt mot nord, samtidig som den trekker langt sør – fra Svalbard til pakkisen i Antarktis – en rundtur på 30-40.000 kilometer. Den er kjent for aggressivt å angripe inntrengere i fuglekolonien.

Kilde: Tromsø Museum, Universitetsmuseet (TMU).
Bilde: Rob Barrett, TMU

Perlemorsskyer dannes helst i polare områder i perioden desember til og med februar, når atmosfæren er på sitt kaldeste og solas daglige gang er gunstig. Skyene oppstår i en høyde av 20-30 kilometer. Perlemorsskyer består av iskrystaller som belyses av sola som befinner seg under horisonten.

Kilde: Meteorologisk institutt
Bilde: NASA/Ross Salawitch.

Perlemorsskyer

Wanny Woldstad (1895 -1959) var den første kvinnelige fangstmannen på Svalbard. Woldstad var også Tromsøs første kvinnelige drosjesjåfør, og det var gjennom denne jobben at hun kom i kontakt med fangstmenn og deres fortellinger. Første gang hun reiste til Svalbard var vinteren 1932, og sin første isbjørn skjøt hun samme året. Hun holdt på som fangstmann i fem sesonger, for det meste i området rundt Hornsund. I 1956 ble hennes dagbok fra tiden på Svalbard gitt ut under tittelen *Første kvinne som fangstmann på Svalbard*.

Kilde: Norsk Polarinstitutt

Reinfann *(Tanacetum vulgare)* har finnete blad og små, gule blomsterkurver samlet i halvskjermer. Avgir sterk krydderlukt. Ifølge medisinplantelitteraturen har den vært en viktig plante mot innvollsorm. I Nord-Norge har reinfann vært brukt i forbindelse med kalving og barnefødsler. Kua fikk ligge på reinfann dersom kalvingen dro ut. Tidligere brukt som luktdemper. Ble blant annet plantet ved fjøsdøra for å dempe fjøslukt og ved dødsfall om sommeren ble den lagt i kisten. Den kan brukes til tekstilfarging og gir en skarp gulfarge.

Kilde: Caplex, TMU ved Brynhild Mørkved.
Bilde: Brynhild Mørkved, TMU

Reinfann *(Tanacetum vulgare)*

Bildedokumentar

Tekst og bilder fra *Kunst til stede* – boka om kunsten ved Universitetet i Tromsø som lanseres i løpet av våren. Billedtekster er utdrag fra boka og artikkelen «Trådføring for ufortalte historier» skrevet av religionshistoriker Brita Pollan.

– Myter om hvordan livet oppstod og om hvordan menneskene erobret verden, er fortalt på mange måter og av mange folk og lenge før menneskene oppfant skrivekunsten. (…) Samene begynte imidlertid sent å skrive ned sine egne fortellinger, og det er få ikke-samer som kjenner dem.

– Historier som formidles muntlig, overlever som indre bilder og som hemmeligheter for dem som eier historiene. Fra sjelens erindring hentes bildene frem igjen hver gang de brukes som komponenter i en ny historie.

– Dette billedspråket er det Britta Marakatt-Labba har grepet fatt i når hun broderer brokker av samenes historie. Hennes broderi visualiserer kollektive sjelelige erindringer i det samiske folket.

– Den broderte frisen til Britta Marakatt-Labba er todelt og begynner eller slutter i begge endene – alt etter hvordan man tolker den. Den kunne også vært lest som én historie, eller vært fortalt med andre ord og med fokus på andre detaljer. Et billedspråk er uansett aldri entydig.

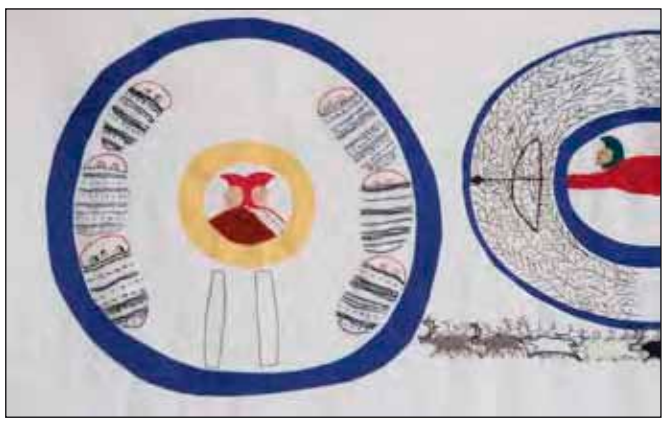
BRITTA MARAKATT-LABBA

Født 1951, Idivuoma. Bor og arbeider i Övre-Soppero, Sverige

Britta Marakatt-Labba regnes som en av de fremste samiske kunstnerne i dag. Hun gikk ut som tekstilkunstner fra Konstindustriskolan i Göteborg i 1978, og kan vise til en nesten tretti år lang og variert praksis. I tillegg til omfattende utstillingsvirksomhet, har hun blant annet utført en rekke utsmykninger, designet kirketekstiler, arbeidet med scenografi og kostymeoppdrag for teatre og illustrert bøker. Hun var også med på å stifte Samiske Kunstneres Forbund i 1979.

Broderi og applikasjon er Marakatt-Labbas foretrukne teknikker, og arbeidene hennes har som oftest en klar forankring i den samiske kulturen.

Tekst: Torild Gjesvik

– Når de skapende makter (…) er utstyrt med gammeldagse, samiske kvinneluer, er det fordi dette er historier om kvinnelige skapende krefter. Det er annerledes enn hvordan historien om skapelsen er fortalt i kristne kulturer. Det er historier om hvordan det gikk til første gang et menneske ble til og om en skapelse som gjentas hver gang et nytt menneske fødes. Begivenheten kunne fortelles ut fra figurene på de gamle dekorerte sametrommene.

Fortellinger med nål og tråd

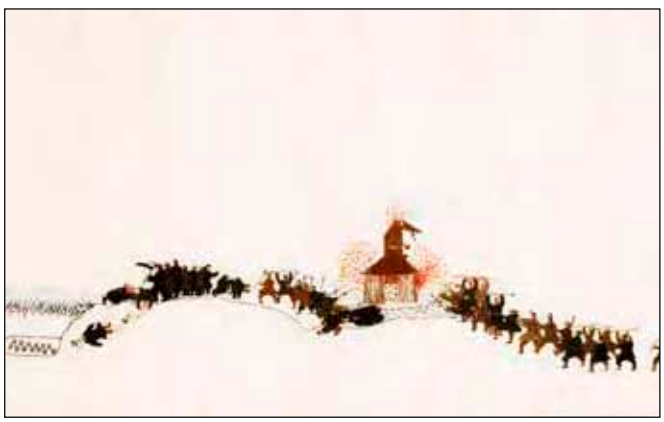
Hovedverket til Britta Marakatt-Labba er en nesten 24 meter lang tekstilfrise. Den er bygd opp som en fortelling som kombinerer elementer fra et samisk mytisk univers, med referanser til samisk historie og hverdagsliv. Frisen er laget spesielt med tanke på Solhallen i Teorifagbygget ved Universitetet i Tromsø, der den også henger i dag.

– Sammenstøtet mellom samer og nordmenn i Kautokeino er i ettertid blitt et symbol for konflikten mellom disse to folkene. Den historiske hendelsene har fått en mytisk betydning. Fortsatt vekker fortellingen om det som skjedde da sterke følelser i det samiske folket.

– Britta Marakatt-Labbas broderte frise har både en mytisk dimensjon og en historisk dimensjon. Hun gir en personlig tolkning av samisk fortellerstoff, men går også i dialog med en samtidskontekst. For dette er ikke bare fortellinger om hvordan et urfolk har eksistert i sine landskaper sammen med dyr og naboer, men også et bidrag til historien om samefolkets selvforståelse i dag.

Tekst: Randi M. Solhaug

JOIK FRA KOLAHALVØYA

Skoltesamisk joiketradisjon på Kolahalvøya er mer eller mindre utdødd, men nå får samiske skolebarn i dette området likevel sjansen til å høre den.

En gruppe forskere fra Norge, Estland, Finland og Russland gjorde på 1990-tallet et forskningsprosjekt om utforskning av joik fra Kolahalvøya. Det ble gjort lydopptak av mange eldre kvinner slik at denne musikktradisjonen kunne bli bevart for ettertiden.

Det var i grevens tid, for nå er mange av informantene døde.

Mange av de skoltesamiske joikene er nå samlet på to CD'er og tekstene er skrevet ned på skoltesamisk, med oversettelse til finsk og engelsk i en egen bok *She sees* (Hun ser).

FORTELLER EN HISTORIE

Den skoltesamiske joiken på Kolahalvøya skiller seg fra den nordsamiske joiken vi kjenner fra Norge. Sistnevnte preges av antydningens kunst, de er korte, nesten stikkordsmessige og gjerne improviserte. På Kolahalvøya er derimot den episke joiketradisjonen bevart fullt ut. Det vil si en joik som er fortellende i formen.

– De joiket stort sett om personer, men det kan for eksempel også handle om rein. Det virket imidlertid ikke som om det ble laget så mange nye joiker. De eldre damene joiket mest om personer som var eldre enn dem selv, forteller

Anna Aleksejevna Fefelova fra Lovozero var en av damene som sang gamle joiker til forskergruppen. Foto: Ola Graff. Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

initiativtaker til innsamlingen og konservator på Tromsø Museum - Universitetsmuseet (TMU), Ola Graff.

Tidligere fantes den episke joiken også i nordsamisk joik, men denne tradisjonen er nå utdødd. Ved å utforske joik på Kolahalvøya håper forskerne også at de kan lære noe om joik i Norge for flere hundre år siden.

JOIKET HELE DAGEN

Tre somre på rad kjørte forskergruppen rundt i det skoltesamiske området på Kolahalvøya. Hele Kolahalvøya er opphavlig samisk område, med tre-fire ulike samiske dialekter. I dag er de fleste samene bosatt i byen Lovozero, hvor de ble tvangsflyttet.

– Vi ble møtt med åpne armer. Jeg tror nok de oppfattet oss som noen som tok dem på alvor og at vi ønsket å gjøre noe for dem. At det vi gjorde hjalp dem å bevare kulturen. Bevaringen av dette materialet har stor betydning for det samiske miljøet på Kolahalvøya, og det ville vært for galt om det skulle dø hen, sier Graff.

Om lag 20 personer ble intervjuet og det resulterte i timevis med lydopptak. Mange hadde et imponerende stort repertoar og kunne sitte foran mikrofonen og joike fra morgen til kveld. Noen joiker var lange, opp mot 13 minutter.

På sin reise på Kolahalvøya traff Graff og de andre forskerne bare én mann som joiket. Resten var eldre damer over 60 år.

GIR BØKENE SOM GAVE

Etter at joikene var tatt opp på bånd, ble tekstene nøyaktig nedskrevet på skoltesamisk. Etterpå ble de oversatt til engelsk og finsk. Man har også jobbet med notenedtegning. Det var et svært tidkrevende og nitidig arbeid, men er ikke tatt med i boka.

– Forskeren som skrev ned tonene forteller at dette var musikk som var svært komplisert.

Gruppa på innsamlingstur på Kola på midten av 90-tallet: Prosjektmedarbeider Ene Viidang, Estland, musiker Ilpo Saastamoinen, Finland, prosjektmedarbeider Marju Sarv, Estland, Katrin Korkina fra Lovozerno som var kjentkvinne på turen, professor Nils Jernsletten, UiT og feltmedarbeider Jaakko Gaurilof, som er finsk skoltesame. Foto: Ola Graff. Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

Graff forteller at han også har forsøkt andre måter å bevare joiken på. Blant annet forsøkte han å få til en ordning hvor de eldre skoltesamiske kvinnene skulle drive opplæring av yngre personer i sitt eget miljø. Det lyktes ikke. Meninga var også å la dem opptre på Riddu Riđđu-festivalen, men også det skortet på penger.

TMU har nå kjøpt inn 200 eksemplarer av *She sees* for at disse skal gis som gave til alle skoler på Kolahalvøya der samiske barn er elever, samt til andre samiske institusjoner og organisasjoner. Ola Graff har selv tenkt å reise dit for å gi bort bøkene i løpet av 2008.

– Jeg er veldig, veldig glad for at denne boka nå endelig har kommet ut, smiler han.

En av damene det er gjort lydopptak av er Anfisa Ivanovna Gerasimova. Hun hadde et imponerende repertoar av joiker, over 100. Her er to av dem:

THREE TIMES A DAY

Skoltesamene tilhører den russisk-ortodokse kirken og er derfor vant til å gjøre korsets tegn. Men i Luujärvi-området mener folk at enkelte fremdeles benytter seg av gamle heksekunster.

«Three times a day I cut wood,
three times a day I carry wood (to warm up the house),
three times a day I carry water,
three times a day I wash the floors,
three times a day I cross my eyes (pray in the orthodox way),
three times a day I cross my eyes.»

Gå inn på *Labyrint* på nettet og hør disse joikene: http://uit.no/labyrint

THE LITTLE JAAKKIM

Anfisa I. Gerasimova sier om denne joiken: Han giftet seg med sin egen datter og gjorde sin tidligere kone til sin svigermor.

«Little Jaakim has nobody
to take for a wife.
I found a girl (I took my
daughter for a wife).
There is nobody to take to
mother in law, (so) I took my wife to
my mother in law.
There is nobody to sing leu'dds (so) I
sang leu'dds (to?) myself.»

(Leu'dds = joik)

KJÆRE LESERE

Vi har fått mange kommentarer, innspill og forslag til innhold og utseende på vårt nye magasin, *Labyrint*. Vi har også fått mange hyggelige brev, e-poster og telefoner fra dere. Det er vanskelig å svare på alle henvendelsene, så vi benytter denne anledning til å takke for en overveldende positiv mottakelse.

Redaksjonen.

FEIL BILLEDTEKST

I forrige nummer av Labyrint på side 38 i artikkelen «De nordnorske hus» er det trykket et helsides bilde av Hammerfest sentrum. Der har det sneket seg inn en feil billedtekst. Det står: «Grundriss av Hammerfest ...skal være fra 1856 ...», mens det faktisk er musikkpaviljongen fra 1895 som er avbildet. Vi takker Jens Berg-Hansen fra Hammerfest historielag som gjorde oss oppmerksomme på denne feilen.
Redaksjonen

SINTE LEMEN

Skulle nu bare fortelle at jeg (dessverre) sammen med en kamerat i min barndom gjorde et «forsøk» med å få et lemen til å bli så sint at det skulle sprekke. Jeg vil få bemerke at jeg ikke var gammel, 7-8 år kan jeg tenke meg, og hadde egentlig ikke forestilling om den gangen hvilken ugjerning vi gjorde med dette stakkars dyret. Egentlig skjemmes jeg stort over episoden i dag, og føler absolutt en viss flauhet å innrømme dette. Men jeg kan bekrefte at vi klarte å få et lemen så – jeg vil kalle det forbanna – at vi tok livet av det.

Hilsen KS

Hei KS
Alle dyr kan dø av høyt stress. Men det er slik at et lemen ikke fysisk kan sprekke av sinne. Redaksjonen.

BLODSTOPPING

Kunne dette være noe for Labyrint? Stopping av blødning ved «lesing» av hemmelig ritual. Selvopplevd fenomen.
Leif, Andenes

Hei Leif
Les side 36. Redaksjonen.

NORDNORSK I SØNDERJYLLAND?

Jeg har gode venner i Sønderjylland som vi besøker ganske ofte, og har lagt merke til at når de snakker sin dialekt uten innblanding av «riks-dansk», så sier de ikke «jeg» om seg sjøl, men «æ». Uttalelsen av «æ» er nok litt forskjellig fra det vi er vant med, men da jeg leste (eller forsøkte å lese – det var mange ord og uttrykk som var helt uforståelige) - en bok skrevet på sønderjysk dialekt var det konsekvent brukt bokstaven «æ» i stedet for «jeg».

Jeg spurte en eldre lektor om dette og han sa at «æ» var den vanlige benevnelsen fra gammelt av i området der, men at dette nok ble mer og mer utvannet og erstattet av det riksdansk korrekte «jeg».

Som kjent bruker vi æ (med div. underformer som e, eg, je osv) både i Nord-Norge, i Trøndelag og i deler av Agderfylkene. Er det noen som vet hvorfor det har blitt slik, eller er dette kanskje et nytt tema for dialektisk granskning for språkforskerne?

Hilsen Asbjørn

Hei Asbjørn
I de tradisjonelle jyske dialektene heter jeg - pronomenet enten «a» eller «e». E-varianten har en «åpen» uttale og kan nok oppfattes som en slags «æ».Formen «a» er den mest utbredte. «E» finnes i et lite område vest i Limfjorden, i området ved Thy, og ellers i Sønderjylland.

At «e» er den eldste formen stemmer også med det historiske opphavet for pronomenet. På urnordisk heter det «eka» og på norrønt «ek». Plukker man så bort «k» står man jo igjen med nettopp «e». Formene med «j-» finner vi opphavelig øst i Skandinavia, i danske dialekter fra og med Fyn og østover, i Norge på Østlandet, og ellers finner vi dem i Midt-Sverige og sørover (men ikke i nordsvensk der man finner former som «ig»).

Som et slags svar på spørsmålet ditt kan vi slå fast at de ubrutte formene av pronomenet i jysk («e» og «a») geografisk henger sammen med ubrutte former i Norge (Sørlandet, Vestlandet og nordover; e, æ, i, eg, æg o.l.). Noen annen direkte link mellom nordnorsk og sønderjysk kan vi nok ikke forfekte, selv om det selvsagt hadde vært veldig morsomt å gjøre det!

Hilsen Øystein Vangsnes, språkforsker

Tilbud til Labyrints lesere

Abonner på Ottar, Universitetstmuseets populærvitenskapelige tidsskrift – og få fem hefter gratis

Du kan velge mellom for eksempel: *Nordnorsk historie, Om samer, Fra Havet, Botanikk, Geologi, Fra naturen eller Ottar-hefter med diverse temaer.*

Besøk oss på: **http://uit.no/tmu/164/** og velg selv fem hefter med ditt favoritt-tema.

Kontakt oss og du får ett års abonnement for 220,- kroner, og fem gratis hefter fritt tilsendt hjem til deg!

MAIL: ottar@tmu.uit.no TELEFON: 776 45000

TROMSØ MUSEUM
UNIVERSITETSMUSEET

Curt Rice og Marit Westergaard, CASTL

BARN PÅVIRKER SPRÅKET

Om vi satset fem års hardt arbeid på å lære oss kinesisk, kan vi likevel være helt sikre på én ting når vi endelig reiser til Beijing: enhver femåring vi treffer på gaten vil beherske språket bedre enn vi gjør.

Det er først når vi voksne forsøker å lære et fremmedspråk at vi forstår hvilken utfordring et barn møter når det begynner å lære morsmålet sitt. Det synes å være mye enklere for barn å lære språk enn det er for voksne. Hva er grunnen til at de mestrer kompliserte strukturer allerede i tre-fireårsalderen, mens de ennå ikke kan knytte skoene sine selv?

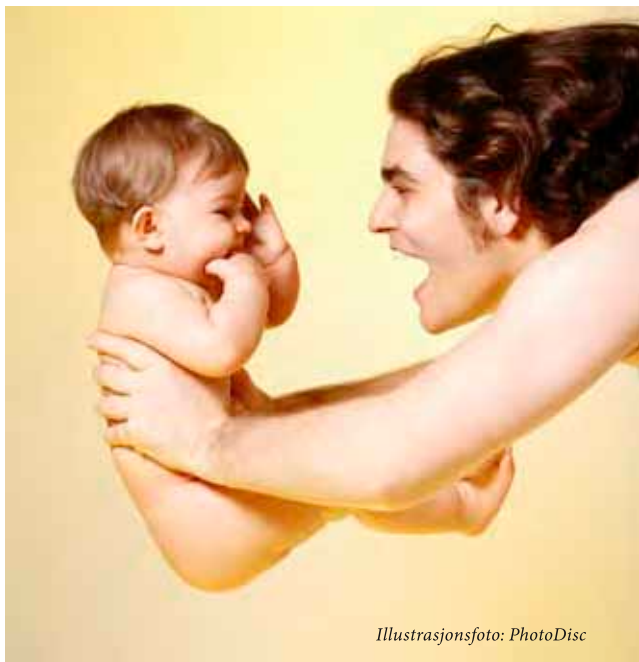
Tenk at du plutselig befinner deg i et nytt land. Forestill deg at en kanin hopper forbi og noen sier gavagai! Betyr det 'kanin'? Betyr det 'middag'? Eller har ordet ingenting med kaninen å gjøre og timingen var bare tilfeldig?

SPRÅKETS GRENSER

Å finne ut hva ord betyr er bare en av utfordringene barnet møter. Det lander i et miljø med masse lyd og støy. Først må barnet oppdage at noen av disse lydene kommuniserer noe, formidler et språk. Så må det identifisere hvilke lyder som har med dette språket å gjøre.

Deretter må barnet finne ut at denne lydstrømmen kan deles opp i ord. Hvor slutter et ord? Hvor starter et annet? Dette er heller ingen lett oppgave fordi vi normalt ikke snakker med pauser mellom ordene. Igjen kan vi voksne forestille oss situasjonen der vi plutselig er omgitt kun av et fremmed språk, for eksempel kinesisk: å skjelne ordgrenser i et språk vi ikke forstår virker nærmest komplett umulig.

Tenk på hvordan franskmenn sier 'en venn'. Det heter un ami, men ut ifra måten det uttales på kunne det like gjerne være u-nami. Hvordan skal barnet finne den riktige ordgrensen? Usikkerhet om ordgrenser kan faktisk føre til varige endringer i språk. Dette ser vi med det engelske ordet for forkle: apron. Før het det napron. Men så ble altså a napron misoppfattet som an apron.

Illustrasjonsfoto: PhotoDisc

KOMTE OG GÅDDE

Vi har nok også alle hørt norske barn si komte og gådde, akkurat som engelske barn sier comed og goed (i stedet for came og went). Siden voksne ikke snakker på denne måten, er dette noe som barn ikke har fra miljøet. Som regel finner de den riktige formen etterhvert, men når de ikke gjør det får vi en språkendring. For eksempel het flertall av cow i eldre engelsk kine, og ikke cows som i dag. Likeledes har formen kuer i stedet for kyr etter hvert fått innpass i norsk.

Når barn danner nye ord som disse, viser det at de ikke bare kopierer det de hører, men analyserer språket rundt seg. Og dette gjelder ikke minst når man skal lære å sette ord sammen til setninger.

Barn begynner å kombinere ord i to-ordsytringer rundt 18 måneders alder. Og allerede på dette stadiet har de oppdaget noe viktig om ordstillingen i det språket som omgir dem. Engelske barn sier nemlig 'drink milk', med objektet etter verbet, mens tyske barn sier 'Milch trinken', med objektet foran – akkurat som i det voksne språket.

Igjen kunne man naturligvis anta at barn bare imiterer det de hører. Men da har vi ingen forklaring på de tilfellene der dette ikke skjer. En typisk feil for engelske barn er at de sier 'why you can't come' (i stedet for 'why can't you come') mens norske barn ofte sier 'han liker ikke det' (i stedet for 'han liker det ikke').

BARN OG DIALEKTER

Til slutt vil vi vise til artikkelen om dialekter i forrige nummer av Labyrint. Der så vi at spørsmål og utrop i tromsødialekten skiller seg fra hverandre kun ved hjelp av ordstilling: 'Kor stor e du?' er et spørsmål, mens 'Kor stor du e!' er et utrop. I tillegg har dialekten to forskjellige ordstillinger i spørsmål som innledes med ka, kor og kem, som 'Kor bor du?' og 'Kor du bor?'

Voksne som snakker tromsødialekt har neppe tenkt over at dette kunne være vanskelig å lære. Men det er jo slett ikke enkelt: i det første tilfellet har ordstillingen stor innflytelse på hva setningen betyr, i det andre tilfellet nærmest ingen. Barn i Tromsø produserer imidlertid forskjellig ordstilling i spørsmål og utrop allerede før de er tre år. Begge ordstillingene i spørsmål med ka, kor og kem er også på plass i denne alderen.

Polaråret

Polaråret har samlet en mengde internasjonale forskere til en felles innsats for å bedre vår viten om de polare områdene. Også det norske forsvaret deltar i Polaråret og stiller isbryteren KV Svalbard til forskernes disposisjon.

Isbryteren KV Svalbard gjør det mulig for forskere å dra ut til Framstredet utenom sommermånedene, og mens det fortsatt er mye is på havet.

Kystvaktens isbryter KV Svalbard med mannskap er ett av forsvarets bidrag til Polaråret. Skipet brukes blant annet til IAOOS-prosjektet. Prosjektet er en norsk del av en stor internasjonal satsing som går ut på å forbedre observasjoner av hav-, vær- og isforholdene i Arktis. Prosjektet koordineres og ledes av Meteorologisk institutt og inkluderer også biologiske studier.

– Det er utrolig lite som er gjort av biologiske studier i Framstredet utenom sommeren. Særlig er det området mot Grønland som er vanskelig tilgjengelig fordi det er så tjukk is der. Norge har ingen forskningsfartøy som kan gå i slik is. Så dette prosjektet hadde ikke vært mulig uten KV Svalbard, forteller Marit Reigstad.

Hun er biolog og jobber ved Norges Fiskerihøgskole (NFH) ved Universitetet i Tromsø. Forskerne fra NFH samarbeider tett med forskere fra Norsk polarinstitutt som studerer havstrømmer, ferskvanns- og istransport i IAOOS-prosjektet. De var ute med KV Svalbard i tre uker i april i fjor og skal ut i seks uker i år.

– Skipet kan ikke gå særlig fort i to meter kompakt is så vi må hele tiden lete etter isråkene. Av og til blir vi sittende fast og da bruker vi helikopteret som Polarinstituttet har til rådighet for å guide oss til neste råk. Vi tar helikopteret og ser hvor det har blitt sprekker i isen og ved hjelp av GPS plotter mannskapet inn posisjonene hvor vi kan gå.

Tekst: Maja Sojtarić. Foto: Rudi Cayers

Forsvaret og forskere i Framstredet

Utsikt fra KV Svalbard. Forskere i isen.

Biologene samler inn data ved hjelp av flasker og nett som senkes i havet til et bestemt dyp. Deretter henter de opp vann med smådyr og alger. Og forskning i isen er full av utfordringer.

– KV Svalbard bruker å legge til ved et stort isflak og så brukes propellene til å rive opp isen slik at vi får tilgang til vannet. Dette bruker vi to-tre timer på hver morgen, fordi båten fryser inne om natta.

– Dette vannet ligger jo tett opp mot frysepunktet for havvann så når det trekkes opp til 20 minusgrader i lufta fryser det fort. I tillegg har vi hatt isbjørn som har slått sund utstyret, og isflak som har kappet tauene som henger over ripa slik at vi har mistet forskningsutstyr. For ikke å snakke om problemene med innfrysing hvor det legger seg tykk is rundt tau som henger med utstyr ute om natta. Da er det bare å gå ut med spett og få det opp, sier Marit Reigstad.

KV Svalbard legger til kai i Tromsø 1. juni og da kan man besøke skipet og få et innblikk i forskernes arbeid.

KV Svalbard

FAKTA POLARÅRET

Det har tidligere vært tre polarår; i 1882-83, 1932-33 og 1957-58. Trolig blir Polaråret 2007-2008 det største internasjonale forskningssamarbeidet noensinne.

Det internasjonale polaråret (International Polar Year (IPY)) åpnet 1. mars 2007 og varer to år.

I løpet av denne perioden skal forskningsressurser og finansiering fra over 60 land samordnes i et ekstraordinært krafttak for å øke kunnskapen vår om både Arktis og Antarktis.

Kilde: http://www.polaryear.no/

HAVET SOM CO_2-DEPOT

Hvor mye karbondioksid kan havet ta opp?

I forbindelse med den pågående debatten om global oppvarming og behovet for å redusere utslipp av karbondioksid (CO_2), er det stor interesse for hvor mye av CO_2-gassen som kan tas opp av havet. Biologenes rolle i IAOOS-prosjektet er blant annet å samle inn hoppekreps og måle mengden av alger i havet for å kartlegge karbonsyklusen i Framstredet.

– Vi ser blant annet på hvor mye karbondioksid som tas opp av algene og hvordan dette næringsgrunnlaget fordeles utover i næringsnettet til blant annet hoppekreps. Hvor mye blir mat til andre i økosystemet, hvor mye synker ned til dypet og hvor mye transporters videre ved hjelp av havstrømmer? forteller biolog Marit Reigstad.

CO2 FORSVINNER IKKE

Alger kan bruke uorganisk karbon som CO_2 som en energikilde sammen med sollyset. CO_2 omdannes via fotosyntesen til organisk materiale som sukker.

– Dette er energien alle dyr i havet lever av: fra store hval til fisk og små dyreplankton, forteller Reigstad.

Samtidig som algene gjør karbondioksid om til organisk materiale, har eksempelvis dyr en prosess som heter respirasjon. Der forbrenner de dette organiske materialet og utskiller CO_2.

– Det er en likevekt mellom mengden karbondioksid i lufta og i havet. Hvis alt det materialet som algene produserer forblir i de øvre vannmassene, og blir forbrukt og forbrent av andre i næringskjeden i vannlag som er i kontakt med atmosfæren, da blir vi ikke kvitt noe CO_2, sier hun.

Men dersom CO_2 synker ned og føres med de dype havstrømmene kan det havne der hvor det ikke har kontakt med atmosfæren i tusenvis av år. Dette betyr ikke at karbonet i dypet forsvinner, det bare sirkulerer med dyphavstrømmene, og de øvre vannlagene kan ta opp mer CO_2 fra lufta i mellomtiden.

– Det som lagres over lang tid er det som synker ned og begraves på havbunnen. Det er opphavet til den oljen og gassen som vi brenner nå.

DET FORUNDERLIGE FRAMSTREDET

Framstredet mellom Svalbard og Grønland er et nøkkelområde for overvåking av Golfstrømmen og returstrømmen fra Polhavet. På grunn av is og havforhold er det et område det ikke er lett å forske på.

I dette smale stredet kan man best observere varmt, relativt salt atlanterhavsvann som strømmer inn i Polhavet langs vestsiden av Spitsbergen. Samtidig strømmer kaldt, relativt ferskt vann og sjøis ut fra Polhavet langs østkysten av Grønland.

– Endringer i havtemperatur, saltholdighet og strømforholdene i Framstredet reflekterer globale klimaendringer og påvirker isforhold og vannsirkulasjon i Nord-Atlanteren og Polhavet. Hvis det kommer varmere og mer atlanterhavsvann inn i Polhavet merker man det på økningen i strømhastighet i Framstredet. Og dersom issmeltingen øker i polhavet så merker man det på ferskvannstransporten ut i stredet, forteller Marit Reigstad.

Kald dag på jobb. Det er viktig å jobbe raskt i 20 minus.

UNIK DEMENSSTUDIE I NORD-NOREG

Tekst: Randi M. Solhaug

I ni nordnorske kommunar blir det no undersøkt kva for effekt aktivisering og stimulering har på sjukdomsutviklinga hos personar med Alzheimers. Det er den største demensstudien i sitt slag i Noreg nokon gong.

Ein trur at strukturert aktivisering og stimulering av pasientar med nyoppdaga demens betrar pasientane sin evne til å ta imot, utforme, lagre og hente fram informasjon og inntrykk (kognitiv funksjon). Med andre ord kan det hende at det bremsar pasientane si sjukdomsutvikling og held pasientane aktive lenger.

I ein halv time fem dagar i uka får derfor pasientane delta i aktivitetar tilpassa den enkelte. Det kan til dømes vere å gå ein tur, lytte til musikk, sjå på bilete, lage handlelister eller veksle pengar. Daglege gjeremål som kan vere ei utfordring når ein har Alzheimers sjukdom.

For å kunne vurdere effekten av tiltaka, vil ein samanlikne gruppa som får eit slikt tilbod med ei gruppe demente pasientar som får vanleg behandling og omsorg.

FAKTA

SENTER FOR ALDERSFORSKING I TROMSØ (SAT) vart formelt etablert i 2000 etter initiativ frå styringsgruppa for forskingsprogrammet «Forsking om eldre i Tromsø». Senteret blir finansiert gjennom tilskot frå Helse Nord RHF og er lokalisert i Forskingsparken i Tromsø. SAT finansierer og driv i dag klinisk forsking innan tre forskingsfelt: forsking om/på eldre, rehabilitering og samhandling med primærhelsetenesta. Den tverrfaglege forskinga ved SAT består i dag av rundt 20 prosjekt som er knytt både til medisinsk, helsefagleg og samfunnsfagleg eldreforsking.

Sjå internett: http://uit.no/172

– I tillegg til å sjå om stimulering og aktivitet hjelper, undersøker ein også om bruk av demensmedisin betrar den kognitive funksjonen endå meir, fortel overlege ved geriatrisk avdeling ved UNN og forskar ved Universitetet i Tromsø, Torgeir Engstad.

FLEIRE FÅR DEMENS

Det er pasientar over 65 år med nyoppdaga Alzheimers i kommunane Vestvågøy, Sortland, Fauske, Steigen, Ballangen, Brønnøy, Vefsn, Sømna og Lenvik som er inviterte til å vere med i studien. Ein skal òg kartleggje førekomsten av demens i desse kommunane.

Demens er ein kronisk sjukdom som fører til aukande funksjonssvikt og at ein treng auka omsorg og pleie. Ein ser at førekomsten av demens aukar i Noreg og tiltak som kan forsinke eller demme opp for denne sjukdomsutviklinga vil derfor ha mykje å seie både for pasientane, pårørande og resten av samfunnet.

– Ut frå studien ser vi at problemet er langt større i yngre alder enn vi hadde trudd. Sjukdommen rammer eldre som i all hovudsak klarer seg sjølve, men som merkar at det byrjar å butte imot, fortel Fred Andersen, kommunelege i Steigen og prosjektleiar for demensstudien. Dei har òg sett at påfallande mange av pasientane har hjarte-karsjukdom.

BIOBANK

For å finne ut meir om kva demens skuldas og kven som står i fare for å få det, skal det òg skipast ein biobank. Her blir det lagra blodprøver frå dei som deltek i demensstudien og frå 400 personar utan Alzheimers sjukdom i den same befolkninga. Dette vil òg gjere det mogleg å finne biomarkørar som kan rekne seg til sjukdomsutvikling eller prognose hos dei som er ramma av sjukdommen.

Senter for aldersforsking ved Universitetet i Tromsø (UiT) står for 35 prosent av finansieringa av studien. Andre bidragsytarar er Norske Kvinners Sanitetsforeining, Fylkesmannen i Nordland, Sosial- og helsedirektoratet og Nasjonalt senter for distriktsmedisin ved UiT. Steigen er vertskommune for studien.

Les meir: (http://dsnn.no)

Ein stadig større del av pasientane i pleie- og omsorgtenesta lir av demens, og Alzheimers sjukdom utgjer nær 70 prosent av demenstypane. Men kva for behandling er mest effektiv? Det ønskjer forskarar no å finne ut. Illustrasjonsfoto: PhotoDisc

NORSKE NAVN MED ANTIKKE RØTTER

Tekst og foto: Helene Whittaker von Hoffsten

Det finnes tette forbindelser mellom vår vestlige verden og den gresk-romerske kulturen. Antikkens litteratur og kunst har inspirert forfattere, kunstnere og arkitekter opp gjennom tidene og fortsetter å gjøre det i dag. Kunnskap om antikken bidrar derfor til forståelse av vår verden i dag og til å se den historiske og kulturelle utviklingen i et mer sammenhengende og fullstendig perspektiv.

En mer dagligdags forbindelse mellom antikken og vår tid kan vi finne i personnavn. Mange navn som er populære i dag i Norge og ellers i Europa har nemlig sitt opphav i antikken.

ETT AV DE ELDSTE

Heter du Helene, Helen, Lene, Eli eller Elin er navnet ditt opprinnelig gresk og betyr fakkel. Det episke diktet Iliaden som omhandler grekernes felttog mot Troja, er det eldste bevarte litterære verk i europeisk litteraturhistorie. Det var bortføringen av den greske dronningen Helene av Sparta som var årsaken til den trojanske krigen.

Iliaden ble skrevet ned ca. 700 f.Kr., men diktet har sitt opphav i en muntlig tradisjon som strekker seg flere hundre år tilbake i tid. Helene er derfor ett av de eldste kvinnenavn som fortsatt er i bruk i dag.

Nike var seiersgudinnen i antikkens Hellas. Nå forbindes navnet med et sportsmerke.

EROBREREN

Aleksander er et annet gresk navn som er populært i dag. Den mest kjente innehaveren av navnet er Aleksander den store (født 356 f.Kr., død 323 f.Kr.). Han ødela sin tids stormakt perserriket og skapte en helt ny politisk orden i det østlige middelhavsområdet. Aleksanders krigføring og erobringer førte til at gresk kultur fikk en dominerende stilling langt utenfor det egentlige greske området.

Men også den trojanske prinsen som røvet bort Helene fra Sparta, og som er bedre kjent som Paris, het Aleksander. Navnet betyr «den som avverger menn», det vil si en kriger. Den kvinnelige formen Aleksandra kan bety «kvinnelig kriger», men også «hun som avviser menn».

NAVN FOR OFFER OG SEIER

Victoria betyr seier på latin og var også navnet på den romerske seiersgudinnen. På gresk het hun Nike, et navn som i dag kanskje er mer kjent som et sportsmerke.

Camilla er et romersk navn. Det betyr offertjenerinne. Camilla er også navnet på en kvinnelig kriger som forekommer i diktverket Aeneiden skrevet av romernes største dikter Vergilius (70 f.Kr.-19 f.Kr.).

Julia er den kvinnelige formen av familienavnet til en av de mest berømte romere, Julius Caesar. De kvinnelige medlemmene av denne familien, som var en av de eldste og mest fornemme familiene i Roma, het Julia.

Christine er et fransk navn som oppsto i middelalderen, men det har greske røtter da det er hunkjønnsformen av Christos, som betyr den salvede og er den greske oversettelsen av det hebraiske Messias. Dette er bare et lite utvalg av navn som har historier og tradisjoner fra antikken knyttet til seg.

MOTELØVER PÅ HELGELANDSKYSTEN

Denne vakre skoen i rødt skinn, overbrodert med sølv, kommer fra Dønnesgodset på Helgelandskysten og er fra 1700-tallet. Dønnesgodset var et stort gods i Nord-Norge og ble holdt sammen i 700 år. Coldevinfamilien tok over godset på 1700-tallet og var godseiere frem til det ble oppløst tidlig på 1900-tallet. Skoen forteller oss at kvinner i familien Coldevin på nordenden av øya Dønna allerede på den tiden hadde kontakt med og skaffet seg det ypperste av moter fra kontinentet. Slike broderte sko med høye hæler og spiss tå var på moten i Europa i mange år og uttrykte velstand. Skoen må utvilsomt ha vakt oppsikt i selskapslivet på Helgelandskysten.

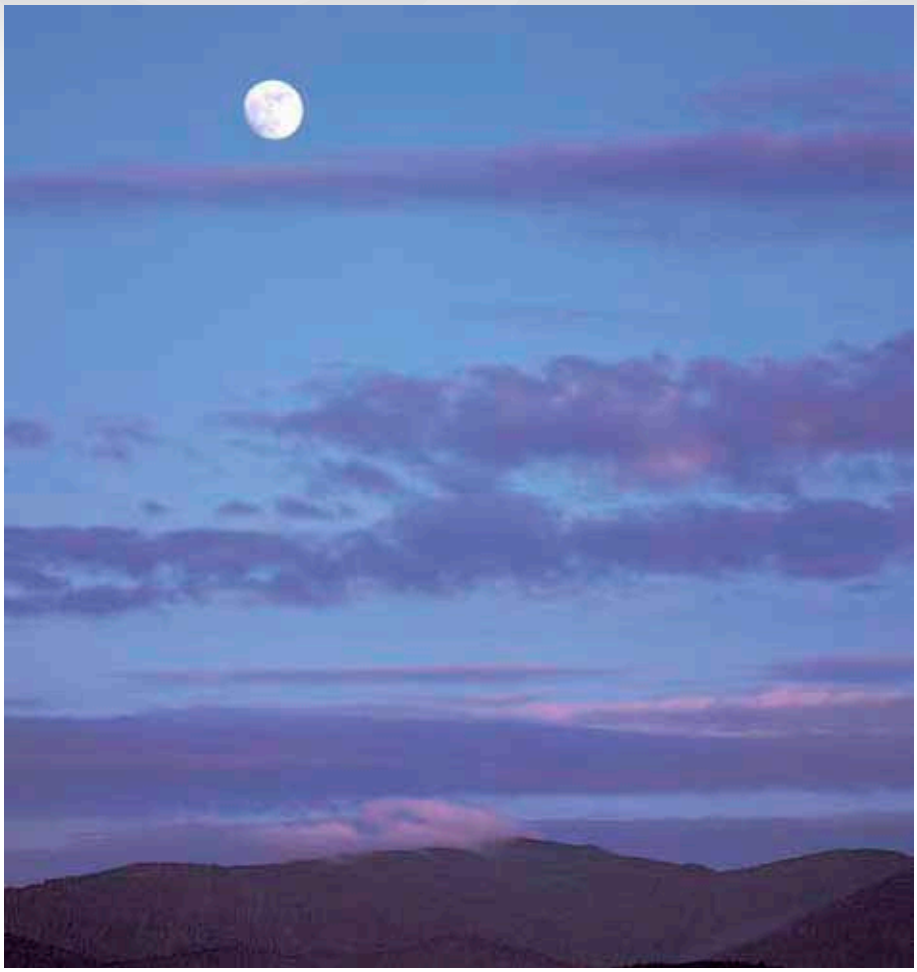
Den er ett av cirka 1,5 millioner objekter som utgjør Tromsø Museums samlinger. Samlingene er en del av det moderne samfunnets hukommelse. Det foregår for tiden et stort arbeid med konservering, sikring og digitalisering av alle museets samlinger – REVITA-prosjektet. Det innebærer at samlingene blir gjort tilgjengelig for forskning, forvaltning og allmenn bruk via internett. Noe kan du allerede finne på http://uit.no/tmu/

Foto Håkon Lunde
Tekst Marit Anne Hauan

Er det sant, professor?

«Jeg ønsker å få bekreftet/avkreftet mytene om det å felle ved, slakte i veksamåned, gir bedre/ drøyere ved og mørere/ drøyere kjøtt. Dette innbefatter jo mange andre myter i tilknytning til veksamåned, så som å sette potet, plante blomster og trær osv. De fleste har jo hørt om han som er laga på minka måned og fødd på fallende sjø. Håper noen tar seg tid til å bekrefte/avkrefte disse mytene.»

Hilsen Ragnvald Larsen

Månen har opp igjennom tidene vært gjenstand for mange forestillinger, men har den noen innvirkning på vedfelling og setting av potet? Illustrasjonsfoto.

MARIT ANNE HAUAN, DIREKTØR VED TROMSØ MUSEUM – UNIVERSITETSMUSEET:

Hva menes egentlig med veksamåned? I fortellertradisjonen finner man at folk har delt månens ferd over himmelen i fire faser – voksende, full, minkende og nymåne. Mens månen går fra å være «en liten tynn sigd» til «en full rund gul ost» kaller man den for veksarmåne i vår dialekt. Månen vokser – og når den er utvokst begynner den å minke – minkarmåne. Ifølge tradisjonen måtte man hogge ved i veksarmåne for at trærne fortsatt skulle gro, man skulle klippe hår i veksarmåne for å sikre god hårvekst og man skulle ikke klippe sauen i minkarmåne for da vokste ulla dårlig. Slakta man grisen i minkarmåne rant alt flesk opp i fett og kjøttet krympet, heter det også. Og åpnet man en ny melsekk i minkarmåne ble sekken udrøy. Tradisjonen forteller altså at alt man ønsker skal gro, være drøyt og godt må behandles mens månen går fra ny til full.

OLAVI JUNTTILA, PROFESSOR I PLANTEFYSIOLOGI:

Vekstmiljøet for planter er karakterisert av ulike typer av rytmer. Slike rytmiske variasjoner påvirker levende organismer og gjennom evolusjonen har plantene tilpasset seg til ulike rytmer. Døgnrytmene er de best studerte og forståtte av alle disse rytmene, og de har en sentral betydning for plantenes vekst. Enkelte forskere mener å ha påvist også månedlige rytmer hos planter. Det vitenskapelige grunnlaget for slike rytmer hos planter er imidlertid svært tynn. På en annen side har vi enkelte forskningsresultater som tyder på at geomagnetisk stråling og solens aktivitet kan påvirke planter. Skal man så sette potet og plante blomster og trær i «vekstmåned»? På grunnlag av det vi vet i dag, kan vi konkludere med at dette er en myte. Veksten kommer best i gang når temperatur- og lysforholdene er optimale og planten har bra tilgang på vann og næringsstoffer. Avlingen som skal høstes i slutten av sommeren er først og fremst avhengig av vekstbetingelsene i løpet av hele vekstsesongen. Vi har heller ikke faglig grunnlag til å konkludere at månedsfase ved felling av trær har noen betydning for kvalitet eller mengde av ved.

HAR DU EN MYTE,
et kjerringråd eller påstand du ønsker skal etterprøves av vitenskapsfolk, kan du kontakte oss:

labyrint-kommentar@uit.no

Barnehjørnet

Kilde: Nordnorsk vitensenter

Rektors hjørne

REKTOR JARLE AARBAKKE

NYSKAPENDE har jeg for vane å svare når noen spør meg om hva som karakteriserer

Universitetet i Tromsø i de fire første tiår. I nr.2 av Labyrint som du holder i hånden markerer vi 40-årsfeiringen av Universitetet i Tromsø. Med en rekke arrangementer rundt selve dagen 28. mars 2008 vil vi være tilbakeskuende, som det hører til ved en slik markering. Men vi vil også invitere til dialog om fremtiden med morgendagens studenter og ansatte. De første tiår har vi vært nyskapende i utformingen og gjennomføringen av tunge profesjonsutdanninger. Vi har vært nyskapende i å bruke landsdelen som lærested i praksis for vordende leger, advokater, tannleger, apotekere og lærere. Vi har også vært nyskapende i bruken av lokal og regional kunnskap som grunnlag for internasjonalt publisert forskning. Denne fantastiske utviklingen har skjedd ikke minst takket være bidragene fra alle nåværende og tidligere studenter.

Vi er i jubileumsåret inne i en viktig nyskapende prosess - fusjon med Høgskolen i Tromsø. Som de første i norgeshistorien vil vi gjennomføre en frivillig fusjon mellom et klassisk breddeuniversitet og en profesjonshøgskole. Vi har nylig hatt møte med rektor og direktør ved våre søsterinstitusjoner fra Kautokeino i nord til Nesna i sør og registrerer med stor glede at ledelsen ved disse institusjonene støtter opp om fusjonen. På vår side må det fusjonerte Universitetet i Tromsø forplikte seg til å være en inspirator og et kraftsenter for våre søsterinstitusjoner. Tilstedeværelse med kunnskap er en forutsetning for utvikling av nordområdene. Mitt ønske er at 40-årsfeiringen skal være med å løfte denne visjonen.

ABONNÉR GRATIS PÅ LABYRINT!

Send e-post til
labyrint-abonnement@uit.no

ring
77 64 40 00

eller skriv til
Labyrint
Kommunikasjonsavdelinga
Universitetet i Tromsø
9037 Tromsø

og du vil få magasinet gratis tilsendt fire ganger i året.

Kunnskapsmagasinet Labyrint

Kommunikasjonsavdelinga
Universitetet i Tromsø – 9037 Tromsø
Telefon: 77 64 41 66 / 77 64 49 81
E-post: labyrint-kommentar@uit.no / labyrint-abonnement@uit.no
Internett: http://uit.no/labyrint